

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 149. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference

VALODAS REĢIONĀLIE VARIANTI

International Scientific Conference

REGIONAL VARIETIES OF LANGUAGE

to commemorate the 149th anniversary
of academician Jānis Endzelīns

TĒZES

ABSTRACTS

2022. gada 22.–23. februāris

22–23 February, 2022

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 149. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valodas reģionālie varianti”. Tēzes. / International Scientific Conference “Regional Varieties of Language” to commemorate the 149th anniversary of academician Jānis Endzelīns. Abstracts. Sastād. / Comp. by Kristīne Mežapuķe. Lit. red. / Eds.: Anna Vulāne (latv. val.), Edmunds Trumba (liet. val.), Igors Koškins (krievu val.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2022, 76 lpp.

Konferenci organizē / Conference is organized by
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā un rīcības komiteja /
Conference Scientific and Organizing Committee**

Dr. philol. Anna Vulāne (priekšsēdētāja), *Bc. philol.* Anete Ozola,
Dr. habil. philol. Brigita Bušmane, *Dr. philol.* Liene Markus-Narvila,
Dr. philol. Sanda Rapa, *Dr. philol.* Agris Timuška, *Dr. hum.* Edmunds Trumba,
Mg. hum. Kristīne Mežapuķe, *Mg. hum.* Marita Silkāne,
Mg. hum. paed. Daira Vēvere, *Mg. paed.* Gunita Arnava

Korektore – Daira Vēvere
Maketētāja – Gunita Arnava

ISBN 978-9934-580-12-3
(elektroniskais izdevums / online edition)
DOI <https://doi.org/10.22364/ajeszk.2022.vrv>

© Latvijas Universitāte, 2022
© LU Latviešu valodas institūts, 2022
© Tēžu autori, 2022

SATURS

Daiva ALIŪKAITĒ. Atpažinta, neatpažinta ir pripažinta kalbinė gimtinė, arba tarminių kodų vaizdiniai tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių	5
Ineta BALODE, Dzintra LELE-ROZENTĀLE. Reģionālo variantu pētniecība. Baltijas vācu valodas piemērs	7
Māris BALTIŅŠ. „Latviešu Avīzes” un terminoloģijas attīstība līdz XIX gs. vidum	9
Raivis BIČEVSKIS. „Izloksnē runā ... zeme”: Martins Heidegers un valodas būtība dialektos un izloksnēs	11
Laura BRAZAITIENĒ. Tarmēs ir bendrinēs kalbos vaizdiniai kalbinio standarto zonoje: šiaurinēs Kauno rajono dalies gimnazistų požiūris	13
Agnė ČEPAITIENĒ. Sociokultūriņu ir socioekonomiņu parametru ītaka Šalčininkų rajono kalbinei kaitai	15
Aida ČIŽIKAITĒ. Reģiono kalbinis peizažas planinēje kalboje: lietuvīų kalbos elementai esperanto kalboje	17
Aidas GUDAĪTIS. Daugiakalbēs Pietryčīų Lietuvos etnolingvistinių ribų dinamika XIX a. pab.–XXI a. pr.	19
Юрий ХРАМОВ. Региональные варианты слов латышского и других языков в работах В. И. Шерцля: этимологический аспект	21
Rūta KAZLAUSKAITĒ. Kirčio vietas išlyginimo paradigmoje reiškinyis	23
Antra KĻAVINSKA. Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības pārbaude digitālajā vidē: „MuLa” korpusa iespējas	25
Regīna KVAŠĪTE. Latviešu un lietuviešu reģionālās leksikas terminoloģija	27
Lidija LEIKUMA. Annas Vagales pienesums latviešu valodai un valodniecībai	30
Asta LESKAUSKAITĒ. Naujųjų skolīnių integracija dabartinėse pietų aukštaičių šnektose	32
Jūratė LUBIENĒ, Dalia PAKALNIŠKIENĒ. Geolingvistinės-sociolingvistinės šiaurės žemaičių patarmės somatonimų klasifikacijos problemos	34

Dace MARKUS. Dažas fonētiskās parādības Ziemeļaustrumvidzemē	36
Violeta MEILIŪNAITĒ. Kalbinis ir kultūrinis vietovēs integralumas: kalbinio kraštovaizdžio bruožai pietryčių Lietuvoje	39
Малгожата ОСТРУВКА, Эва ГОЛЯХОВСКА. Лексика польского языка в Латгалии на фоне лексикографических источников северо-восточного варианта польского языка	41
Anete OZOLA. Par iespējamām lībiskā dialektā un 17. gadsimta tekstu iezīmju sakritībām	44
Ieva OZOLA. Latviešu valodas dialektu atlantā neiekļauto dotumu nozīme Lejaskurzemes izlokšņu izpētē	46
Dalia PAKALNIŠKIENĒ. Šakniniai „Knygos nobažnystės“ (1653) veiksmāžodžiai	48
Nida PODERIENĒ, Aurelija TAMULIONIENĒ. Mokinių kalbų vartojimas ir kalbinės nuostatos Lietuvos regionuose: nuo bendrumų iki skirtumų	51
Vilija RAGAIŠIENĒ. Rytų aukštaičių anykštėnų akcentuacijos variantiškumas ir raida	53
Alma RAGAUSKAITĒ. Škotų asmenvardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose	55
Renāte SILIŅA-PINĶE. Vai var runāt par 17. gadsimta latviešu personvārdu reģionāliem variantiem Vidzemē?	57
Daiva SINKEVIČIŪTĒ. Vardų su -ij- pabaigos variantai ir jų kaita XX–XXI a. Lietuvos vardyne	60
Anna STAFECKA. Ieskats latviešu valodas izlokšņu morfoloģijas pētīšanas vēsturē	62
Edmunds TRUMPA. Piezīmes par dažiem seno baltu valodu fonētiskajiem refleksiem latviešu un lietuviešu izloksnēs	64
Nijolė TUOMIENĒ. Aktyvi kodų kaita – pietrytinių Lietuvos paribio ir užribio arealų šnekos ypatybė	66
Jolanta VASKELIENĒ. Leksikos su šaknimi RAGAN- varijavimas	68
Daira VĒVERE. Attīstības tendences dziļo tāmnieku izlokšņu morfoloģiskajā sistēmā	71
Simona VYNIAUTAITĒ. Regresyvinė balsių asimiliacija plungiškių požiūriu	73
Anna VULĀNE. Ieskats Antona Breidaka devumā augšzemnieku dialektā un latgāliešu rakstu valodas izpētē	75

Daiva ALIŪKAITĖ

(Vilniaus universiteto Kauno fakultetas)

ATPAŽINTA, NEATPAŽINTA IR PRIPAŽINTA KALBINĖ GIMTINĖ, ARBA TARMINIŲ KODŲ VAIZDINIAI TARP PAPRASTŲJŲ KALBOS BENDRUOMENĖS NARIŲ

2017–2019 m. vykdymo projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: perceptinis tyrimas“ (rėmė VLKK) duomenys tapo ir tampa pagrindu ne vienai tarmėtyros (ne tik perceptyviosios dialektologijos) problemai gvildinti.

Perceptyviosios dialektologijos (PD) tyrimas aprėpė 1064 jaunosios kartos tiriamųjų verbalizuotų, vizualizuotų (pieštiniuose žemėlapiuose) nuostatų ir 8 tekstų-stimulų, reprezentuojančių regiolektų tarmiškuosius žymenis (Mikulėnienė, 2019, 51–62), perceptijos duomenis. Svarbiausias PD eksperimentų vietovių pasirinkimo kriterijus – vietovės tarminis (ne)žymėtumas, taigi buvo formuotos tiriamųjų grupės regiolektinėse ir geolektinėse zonose (pvz., žemaičių regiolekto, šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto, pietinių vakarų aukštaičių regiolekto, kt.). Į tyrimą įtraukti ir didmiesčiai, jų įtraukimą motyvavo tekstų-stimulų perceptijos užduotis.

Šiame pranešime, remiantis dalimi kalbamojo projekto duomenų, svarstomas kalbinės gimtinės (plg. Diercks, 2002, 51) vaizdinių klausimas. 2017–2019 m. projekto dalyviai klausomus tekstus-stimulus vertino pagal panašumą į bendrinę kalbą ir kalbinę gimtinę, taisyklingumą ir patrauklumą. Klausomus tekstus-stimulus jie lokalizavo ir pieštiniame žemėlapyje. Šio pranešimo kritinį tarminio sąmoningumo naratyvą paskatino tekstų-stimulų panašumo į kalbinės gimtinės kodą duomenys ir lokalizacijos pieštiniame žemėlapyje užduoties rezultatai. Apibendrinant pirmiausia konstatuotina, kad iš

pieštinių žemėlapių matyti, kad tarmiškumą pritraukia tarmėtyrininkų nustatytos tarmiškiausios vietos – geolektinės ir regiolektinės sritys (plg. Aliūkaitė & Mikulėnienė, 2019, 1–22), tačiau be to išryškėja dar keli įdomūs aspektai, kuriems ir skiriamas pagrindinis dėmesys šiame pranešime. Taigi iš pieštinių žemėlapių atsiskleidžia keleriopi paprastųjų kalbos bendruomenės narių santykiai su kalbinės gimtinės kodu. Pirma, tekstas-stimulas, reprezentuojąs kalbinės gimtinės kodą (ar bent vieną iš kodų), yra atpažįstamas; antra, tekstas-stimulas, reprezentuojąs kalbinės gimtinės kodą, yra neatpažįstamas (arba nepripažįstamas); trečia, teksto-stimulo, objektyviai reprezentuojančio kitokį (ne kalbinės gimtinės) tarmiškumą, raiška pripažįstama kalbinės gimtinės kodu. Tokie rezultatai skatina svarstymus dėl: a) paprastųjų kalbos bendruomenės narių percepcinės kompetencijos; b) dialekto nevisavertiškumo komplekso ir c) tarmiškumo žymenų skiriamosios galios.

Literatūra

Aliūkaitė, D., & Mikulėnienė, D. (2019). Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. *Lietuvių kalba*, 13, 1–22.

Diercks, W. (2002). Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. In D. Long, & D. R. Preston (Eds.), *Handbook of Perceptual Dialectology* (Vol. 2). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Mikulėnienė, D. (2019). Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus Philologicus*, 35(40), 51–62.

Ineta BALODE, Dzintra LELE-ROZENTĀLE

(Ventspils Augstskola)

REĢIONĀLO VARIANTU PĒTNIECĪBA. BĀLTIJAS VĀCU VALODAS PIEMĒRS

Reģionalitāte ir viens no galvenajiem un tradicionāli visplašāk aplūkotajiem aspektiem valodas variantu pētniecībā. Valodas reģionālo variantu rašanos un attīstību nosaka dažādi ārējie (sociālekonomiskie, politiskie, reliģiskie u. c.) un iekšējie jeb lingvistiskie faktori. To dažādā konstelācija un sinerģija ietekmē gan valodas attīstību, gan valodas kopienas iespējamo virzību, pastiprinot, piemēram, sociālo nošķirtību, veicinot kopienas veidošanos un autonomu attīstību, kā arī reģionālās identitātes apzināšanos un nostiprināšanos. Līdzās šiem diferencējošajiem faktoriem darbojas arī pretēji vērsti – valodu izlīdzinošie, iekļaujošie u. c. – procesi. Saistībā ar valodas varianta statusu tie var izpausties kā sākotnējās vai vēsturiskās piederības apzināšanās, ilglaicīgas saiknes saglabāšana ar izcelsmes kultūru un valodu, jaunās vai dominējošās valodas, kā arī politiskās, sociāli ekonomiskās un kultūrvides ietekme.

Dažādie procesi un faktori, kuros mijiedarbojas stabilitāte un atvērtība pārmaiņām, pēc būtības ir tikpat kompleksi un atšķirīgi, cik atšķirīgs ir jēdzienā *valodas reģionālie varianti* implicētais saturs. Tās iekļauj, piemēram, jēdzienu *diasporas valoda* gan mūsdienu, gan vēsturiskā skatījumā. Spilgts piemērs ir vācu valoda Baltijā.

Viens no šā varianta centrālajiem pētniecības jautājumiem ir saistīts ar tā saukto iekšējo un ārējo vēsturisko attīstību un iespējam konstatēt būtiskās pazīmes. Tās palīdzētu precīzāk modelēt valodas varianta attīstības procesus, izstrādāt periodizācijas kritērijus, kas reģionālo variantu izpētes gadījumā ir visai sarežģīti, kā arī sekmētu diasporu attīstības izpratni mūsdienu pasaulē.

Ārējo faktoru izšķirošā loma Baltijas vācu valodas pētniecībā ir vairākkārt konstatēta un īpaši uzsvērtā sociolingvistiskas ievirzes

pētījumos. Toties lingvistiskie faktori, piemēram, tekstveide, tulkošana un valodas apguve, ir vēl nepietiekami izziņāti.

Referātā tiek aplūkoti atsevišķi minēto jomu piemēri. Tuvāk izvērtējams, vai oriģinālteksti, tulkojumi un liecības par valodas apguvi ir uzskatāmi par nozīmīgiem reģionālās valodas / varianta iekšējās attīstības faktoriem, kas var būtiski ietekmēt vācu valodas vēstures interpretāciju un periodizācijas pamatojumu Baltijā.

Māris BALTIŅŠ
(Valsts valodas centrs)

„LATVIEŠU AVĪZES” UN TERMINOLOĢIJAS ATTĪSTĪBA LĪDZ XIX GS. VIDUM¹

Šogad aprit 200 gadu, kopš sāka iznākt „Latviešu Avīzes”, pirmais un ilgmūžīgākais laikraksts latviešu valodā, tāpēc būtiski uzsvērt tā nozīmību terminoloģisko tradīciju iedibināšanā vairākās nozarēs. Laikraksta veidotāji, sagatavojot publicēšanai materiālus par tālaika politiskajām, militārajām un ekonomiskajām aktualitātēm, lai cik naivi un neprecīzi brīžiem šie raksti varētu likties, bija spiesti izšķirties ne tikai par apzīmējumiem jaunajām reālījām, lietojot tautā jau zināmu vārdu vai pārņemot vācu vai krievu valodā lietoto svešvārdu, bet arī dot kaut īsu un virspusēju skaidrojumu. Jau 1828.–1829. gada krievu-turku kara laikā parādījās pirmie militāro terminu skaidrojumi, kam 1829. gada vasarā sekoja rakstu sērija par Turciju un turku paradumiem, viņu ticību un vēsturi. Šais tekstos pirmo reizi parādās arī mūsdienās lietotie svešvārdi *divīzione, baterija, brigāde, haubice, adjutants*, kā arī vairākkārt izmantoti tautā lietotie apzīmējumi *valvis, dižgabals, miezeris*. Ņemot vērā, ka rakstu autori bija Kurzemes mācītāji, ir saprotams, ka viņi šos vārdus fiksēja tādā formā, kādu bija līdzīgos gadījumos dzirdējuši ļaužu valodā.

Kā spilgtu piemēru var minēt 1846. gadā publicēto rakstu par zemniekiem pieejamiem finanšu pakalpojumiem, kurā lasītājiem izskaidrotas iespējas, ko paredzēja iepriekšējā numurā publicētie „*Cieti likumi, ko Kurzemes kredīt-biedrība ir nolikusi pie savas krāšanas=lādes*”. Reizē ar pakalpojumu aprakstu atrodams izvērsts dažu apzīmējumu skaidrojums (P., 1846): „*Original* ir Latieneru vārds un iezīmē tādu rakstu, kas nav no cita raksta norakstīts, bet kas ir pirmais raksts;

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

[..] [kad to] dabū no cita norakstītu, tad tev vairs nav tā .. oriģinālis, bet tikvien viena *kopia* jeb *norakstīts papīris*. Ja tāds oriģināls ir daudz vērtībā, tad to sauc *dokuments* .., latviski tad nu tas vārds *dokuments* tik daudz iezīmē, kā papīris, kas par kādu lietu skaidru liecību izdod.”

Daļai skaidroto terminu pievienota vācu atbilsme kā *ciltsmuiža* (*Majorat* jeb arī *fideikommis-muiža*); *gruntes-nauda* (*Antritts-Summe*); *obligaciones* jeb *naudas-ķēlas zīmes* (*Sandbrief*), turpretim citi transkribēti latviski kopā ar atbilstošo latviešu vārdu („*anglus*, ko nauda ienes sauc vāciski: *interessen* jeb *cins*, un tos papīrus, kas apzīmē cik augļu gaidām: *cins-kupon*; mēs to vārdu *cins-kupon* esam latviski pārcēlušī: *angļu-izrādītājs*”) (P., 1846). Līdzīgā veidā skaidroti arī termini *Komerz* (nozīmē *andeles, tirgošanās, precēšanās*), *bank*, *rekte*, *direkcione*, *kredīt-komiteja*, *shēma*, *obligacione*, *sekreteris*, *kredit-biedriba*, *kapitale*, *komercibankas billetes*, *ķasa*, *ķasieris*. Šo rakstu nosacīti var uzlūkot par pirmo terminu biļetenu latviešu valodā.

Literatūra

P. (15.08.1846.). Tie sveši vārdi izstāstāmi, kas tais jaunās krāšanas lādes likumos ir lasāmi. *Latviešu Avīzes*, 33.

Raivis BIČEVSKIS

(LU Vēstures un filozofijas fakultāte)

**„IZLOKSNĒ RUNĀ ... ZEME”:
MARTINS HEIDEGERS UN VALODAS BŪTĪBA
DIALEKTOS UN IZLOKSNĒS**

---

20. gadsimta ietekmīgākais vācu filozofs Martins Heidegers – it īpaši savā vēlīnajā domāšanas posmā – ir pievērsies valodai. Viņš ir mēģinājis ielūkoties aiz tā veida, kurā kopš eiropeiskās filozofijas sākumiem ir tikusi tematizēta valoda un kura ietekmē jaunlaiku metafiziskajās sistēmās tikusi meklēta universālā valoda, kas būtu pārvarējusi atsevišķo valodu, valodas dialektu un izlokšņu ierobežotību un spētu izteikt lietas viņpus partikulāro valodu daudzvalsībai un daudzveidībai. Heidegers vēlas parādīt, ka universālās valodas meklējumi ir savažoti ar noteiktu izpratni par „patiesību” un „pasauli”, kura valodai jāizsaka, un par valodas būtību. Valodas būtībai pieder ne tikai nosaukt un parādīt, bet arī noklusēt un ļaut palikt apslēptībā – tāpat kā tai pieder „iesakņotība ainavā un zemē”: „Izloksnē (*Mundart*) runā ainavas (*Landschaft*), t. i., zeme (*Erde*). Taču mute (*Mund*) nav tikai orgāns par organismu uzskatītā miesā, bet gan miesa un mute iederas zemes plūsmās un augsmēs, kurās mēs, mirstīgie, mītam un no kurām saņemam tā, kas izaudzis, sakņu stiprumu” („Ceļā pie valodas”). Visiem šiem vārdiem un jēdzieniem (*patiesība, pasaule, valoda, zeme, ainava*) Heidegers piešķir īpašu nozīmi un uzsver to, ka tieši tajā, ko universālās valodas meklētāji uzskatījuši par šķērslī ceļā pie valodas būtības, proti, dialektos un izloksnēs, valoda parādās visā savā krāšņumā un ambivalentumā. Tādējādi viņš met tiltu no sengrieķu pirmo filozofu izteikumiem un to valodiskās iedabas (Anaksimandrs, Hērakleits) uz jaunu sākumu domā par valodu, kurā akcents likts uz tautu un reģionu, vietu un novadu nozīmi, kura parādās tad, kad „pārslimota” universālās, visiem vienas un stingri normētas valodas nepieciešamības dogma. Šī Heidegera pieceja rod analogu Johana

Georga Hāmaņa ideālās valodas kritikā, kuru Hāmanis vērš pret ap-
gaismības laika universālajiem ideāliem un valodas reformu plāniem.
„Burta *h* jaunajā apoloģijā” Hāmanis vēršas pret valodas reformām,
kurās paredzēts atņemt un izdzēst vietas un laika nosacīto valodas
vēsturisko mantojumu un tā vietā ieviest racionalizētu un vienkāršo-
tu valodu. Hāmaņa un Heidegera domas par valodu ir salīdzināmi un
tomēr arī atšķirīgi mēģinājumi būt ceļā pie valodas.

Laura BRAZAITIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

TARMĖS IR BENDRINĖS KALBOS VAIZDINIAI KALBINIO STANDARTO ZONOJE: ŠIAURINĖS KAUNO RAJONO DALIES GIMNAZISTŲ POŽIŪRIS

Šio pranešimo objektas – perceptyviosios dialektologijos principais dar negausiai analizuoti Kauno apylinkių, kaip kalbinio standarto zonos, jaunųjų kalbos vartotojų tarmės ir bendrinės kalbos vaizdiniai (Geržotaitė, 2019, 1–25).

Pranešime nagrinėjama dalis 2018–2020 m. kalbinio standarto plote pagal multimodalųjį tarmėtyros modelį (plačiau apie jį žr. Mikulėnienė, 2018, 1–12) vykdyto tyrimo metu sukauptos medžiagos – šiaurinės Kauno rajono dalies gimnazijose (Čekiškės, Vilkijos, Raudondvario ir Zapyškio) surinkti 227 jaunuolių anketiniai duomenys.

Geolingvistiniu požiūriu Čekiškės, Vilkijos ir Zapyškio apylinkės, kaip rodo naujausių įrašų pagrindu atlikta vietinių kalbinių variantų analizė, iki šiol laikytinos tarmiškiausiomis Kauno rajone (Bakšienė, 2021, 73–88). Vilkijos mieste, Raudondvaryje ir kitur jau kalbama bendrinei kalbai artimesniu variantu.

Iš sukauptų jaunuolių percepcijos duomenų matyti, kad beveik visi iš jų linksta atsiriboti nuo tarminio kodo. Kalbine elgsena išsiskiria Vilkijos ir Raudondvario moksleiviai: tarminio kodo mokėjimą atitinkamai deklaruoja 45,35 proc. ir 42,65 proc. tiriamųjų. Šiek tiek mažesnė dalis (t. y. 36,05 proc. ir 26,47 proc.) pripažįsta šio kodo vartojimą.

Pieštiniai žemėlapiai atskleidžia, kad beveik visi jaunuoliai gimtųjų apylinkių kalbinę raišką linksta sieti su bendrinei kalbai artimu variantu. Kalbinę gimtinę su tarpe dažniau asocijuoja tik Vilkijos jaunuoliai: ją, kaip vienintelę, kurioje kalbama tarmiškai, žemėlapiuose žymėjo

30,23 proc., o kartu su kitomis tarminėmis sritimis – 17,44 proc. apklaustųjų.

Nuostatų lygmeniu išryškėjusios tarmiškumo silpnėjimo tendencijos areale, kurį iki šiol tyrėjai linksta vertinti kaip tarmišką, pirmiausia, matyt, aiškintinos didmiesčio veiksmu. Pranešime keliama prielaida apie egzistuojantį netvarų tiriamosios dalies tarmiškumą (dėl termino žr. Aliūkaitė, 2020a, 1–20; 2020b, 85–100).

Literatūra

Aliūkaitė, D. (2020a). Tarmiškumo tvarumas Lietuvos regionuose: emic naratyvo kūrėjo perspektyva. *Lietuvių kalba*, 15, [1–20]. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22435/21702>.

Aliūkaitė, D. (2020b). Tarmiškumo tvarumas didmiestyje: emic naratyvo kūrėjo perspektyva. *Respectus Philologicus*, 38(43), 85–100. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/20645/19768>.

Bakšienė, R. (2021). Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas. *Respectus Philologicus*, 39(44), 73–88. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/21920/23210>.

Geržotaitė, L. (2019). Bendrinės lietuvių kalbos vaizdinių kalbinio standarto plote tyrimas: vienos Kauno rajono gimnazijos atvejis. *Lietuvių kalba*, 13, [1–25]. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22483/21748>.

Mikulėnienė, D. (2018). Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. *Lietuvos lenkų tarmės*, [1–12]. Prieiga http://www.lenkutarmes.fff.vu.lt/files/mikuleniene_tarmetyros_modelis.pdf.

Agnė ČEPAITIENĖ
(*Lietuvių kalbos institutas*)

SOCIOKULTŪRINIŲ IR SOCIOEKONOMINIŲ PARAMETRŲ ĮTAKA ŠALČININKŲ RAJONO KALBINEI KAITAI

Pranešime pristatomas Šalčininkų rajono ir aplinkinių vietovių vietinių bendruomenių narių judumo ir jo įtakos kalbos kaitai tyrimas. Tikslui pasiekti derinami du metodai: geografinių informacinių sistemų (GIS) pagrindu veikiantis tinklų ryšių metodas, panaudotas sociokultūriniais tinklams braižyti, ir socialinių tinklų metodas jiems įvertinti.

Tiriamąją medžiagą sudaro statistiniai, apklausos ir kalbiniai duomenys. Bendruomenių judumas vertinamas remiantis oficialių šaltinių (Registrų centro, Lietuvos statistikos departamento ir kt.) teikiamais 2019–2020 m. statistiniais ir socioekonominiais duomenimis – tai mokslo, kultūros, medicinos įstaigų, prekių ir paslaugų, bibliotekų ir kt. traukos objektai Šalčininkų rajone ir gretimuose „Lietuvių kalbos atlaso“ (LKA) punktuose (iš viso 27 LKA punktai). Bendruomenių traukos objektų įtakos kalbai koeficientai apskaičiuoti remiantis kalbotyros ekspertų vertinimu. LKA punktų ir traukos objektų ryšių tinklas realizuotas tinkline pasiekiamumo analize. Papildomai pasitelkti kitų autorių kalbiniai Šalčininkų rajono tyrimai.

GIS įrankiais įvertintas gyvenamosios vietovės infrastruktūros lygis, atlikta LKA punktų ir infrastruktūros objektų ryšių tinklinė analizė, apskaičiuavus pasiekiamumą nuo tiriamųjų vietovių iki kiekvieno traukos objekto, nustatytas šių objektų pasiekiamumo indeksas. Gauti rezultatai normalizuoti, atsižvelgiant į objektų įtaką kalbinei 5-ųjų tiriamųjų amžiaus grupių kaitai ir nustatytos intensyviausios kalbinės kaitos zonos. Paskutiniu etapu įvertinta sociokultūrinių tinklų struktūra ir jų įtaka kalbinei kaitai.

Atlikta Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų analizė išryškino tiriamojo arealo kalbinį, socioekonominį ir sociokultūrinį išskirtinumą.

Tiriamasis arealas vertintinas kaip aukšto judumo lygio zona – migruojama ir tarp vietovių, kuriose kalbama skirtingomis (įvairiomis slavų ir lietuvių) kalbomis, ir tarp skirtingų tarmių (rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių). Todėl visi Šalčininkų rajono LKA punktai sociokultūriškai ir kalbiškai laikytini neizoliuotais.

Socioekonominiu ir sociokultūriniu požiūriais stabilesniu tiriamojoje teritorijoje laikytinas rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) punktas. Tačiau išplėtota infrastruktūra ir didelis gyventojų skaičius mieste neužtikrina kalbinio vientisumo – miestas pritraukia socialiniu požiūriu nestabilių vietovių keliakalbius ir nevienodų tarmių gyventojus. Todėl šioje uždarojoje zonoje, tikėtina, susidariusios palankios sąlygos slavų kalboms (mažiau – lietuvių tarmėms) paprastėti, bet išlikti.

Kiti Šalčininkų rajono LKA punktai priklauso labiau atvirajai zonai. Šių vietovių bendruomenių migracija į užribyje esančius lietuviškojo ir slaviškojo pagrindo LKA punktus vertintina dvejopai: dažni kontaktai su sostinės gyventojais gali rodyti slavų kalbų ar vienos kurios kalbos (greičiausiai lenkų) formų mišimą, bendravimas su lietuviškaisiais pietų aukštaičių miestų atstovais – didesnę lietuvių kalbos poveikį gimtosioms slavų kalboms.

Aida ČIŽIKAITĖ

(*Lietuvos sveikatos mokslų universitetas*)

REGIONO KALBINIS PEIZAŽAS PLANINĖJE KALBOJE: LIETUVIŲ KALBOS ELEMENTAI ESPERANTO KALBOJE

Egzistuojant daugiakalbystės problemai vis ieškoma būdų komunikacijai palengvinti, susikalbėti. Taip, bendraujant kelių tautų atstovams, tam tikruose regionuose atsiranda pidžinai, pvz., rusenorskas (rusų ir norvegų jūrininkų XVIII–XIX a. kalba), kreolai, pvz. krio kalba Siera Leonėje, kai kurios kalbos įgyja *lingua franca* statusą, pvz., rusų kalba buvusioje Sovietų Sąjungoje, arba kuriamos planinės kalbos, kurios turėtų būti lengvai išmokstamos ir taptų visuotinėmis, vartojamomis šalia tautinių kalbų. Planinių kalbų idėja ne pakeisti tautines kalbas, o egzistuoti šalia, tapti pagalbine kalba, savotiška kalba-tiltu: tautinės kalbos būtų vartojamos savoje šalyje, o tarptautiniam bendravimui – planinės. Kai kurios planinės kalbos buvo kuriamos kaip visuotinės, pasaulinės, pvz., volapiukas, esperanto, interlingua, tačiau neretai ir kaip regioninės, pvz., europanto, tarpslavų kalba, aukštutinė islandų kalba. Paprastai šios kalbos gyvuoja tol, kol gyvena jų autorius. Esperanto kalba yra labiausiai pavykęs iš tokių projektų, pragyveno savo kūrėją L. L. Zamenhofą (1859–1917). Pirmasis projekto variantas sukurtas dabartinės Lenkijos teritorijoje Baltstogėje, vėliau, projektas atnaujintas ir visiškai užbaigtas, išgrynintas Lietuvoje, Veisiejuose. Teigiama, kad autorius mokėjo dvylika kalbų ir šių žinių visuma tapo projekto pagrindu, atmetant tai, be ko galima lengvai išsiversti neapkraunant kalbos nebūtinomis formomis ir funkcijomis ir pasiliekant tik universalias detales, gramatika kurta vadovaujantis logikos principais. Įdomu patyrinėti, kaip šioje planinėje kalboje atsispindi regionas, kuriame kalba buvo kuriama. Kadangi galutinis Lenkijoje, Varšuvoje publikuotas (1887 liepos 26 d. pasirašytas leidimas spaudai) variantas „La Unua Libro“ („Pirmoji knyga“) užbaigtas Lietuvoje, pranešime

bus aptariami lietuvių ir esperanto kalbų panašumai įvairiuose lygmenyse, kiek ši kalba gali būti suprantama ir atpažįstama be išankstinio pasirengimo eiliniam Lietuvos gyventojui iš leksikos elementų, reikšminių žodžio dalių vartojimo specifikos ir reikšmės, gramatinių formų ir sistemos elementų. Daroma preliminari prielaida, kad bus atpažįstami bendri tarptautiniai žodžiai ar bent jau jų šaknys, kai kurie kalbos struktūros elementai.

Aidas GUDAITIS

(Lietuvių kalbos institutas)

DAUGIAKALBĖS PIETRYČIŲ LIETUVOS ETNOLINGVISTINIŲ RIBŲ DINAMIKA XIX A. PAB.–XXI A. PR.

Pranešime pristatomas Pietryčių Lietuvos lietuvių-slavų kalbų etnolingvistinių ribų kaitos XIX a. pab.–XXI a. pr. tyrimas.

XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių ir slavų etnolingvistinių ribų rekonstrukcijai atlikti panaudota Anonimo (1998), J. M. Rozwadowskio (1901), O. Chominskio (1933, 2010) bei kitų autorių kartografinė medžiaga ir statistiniai duomenys. XXI a. pradžios etnolingvistinė situacija įvertinta remiantis Lietuvos statistikos departamento 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis.

Tyrime panaudota geoinformacinių sistemų technologija bei geoerdvinės analizės įrankiai. Skenuoti istoriniai XIX a. ir XX a. žemėlapiai buvo georeferuoti, susiejant juos su LKS-94 koordinačių sistema, žemėlapyje esančios gyvenvietės geolokuotos, suteikiant joms gyventojų skaičiaus ir (ar) procentinės dalies reikšmes. Tarpiniai XIX a. pab.–XXI a. pr. šaltinių rezultatai interpoliuoti pritaikant empirinį Bajaso Krigingo metodą. Iš sugeneruotų rastrinių paviršių išskirtos etnolingvistinės ribos.

Tyrimo rezultatai ir išvados:

1. Atlikus J. M. Rozwadowskio ir Anonimo duomenų geoerdvinę analizę, nustatyta, kad XIX a. pab. Pietryčių Lietuvoje jau buvo susiformavusios trys izoliuotos lietuviakalbės salos: Lazūnų, Gervėčių bei Pelesos–Varanavo–Dieveniškų. Pastarąją salą skiriančioje Dubičių–Nočios–Eišiškių zonoje tuo metu gyveno nuo 25 % iki 50 % lietuviakalbių gyventojų. Teritorijoje šiauriau Paberžės ir Nemenčinės vis dar dominavo lietuviškai kalbantys gyventojai. Tuo tarpu Pabradės, Magūnų, Bezdonių, Maišiagalos ir Vievio apylinkėse lietuviakalbiai gyventojai jau tesudarė 25–50 %.

2. Apdorojus O. Chominskio išpublikuotą XX a. I pusės (1928–1933) tyrimų medžiagą bei palyginus rezultatus su XIX a. pab. situacija, nustatyta, kad per 40 metų Pelesos–Varanavo–Dieveniškių lietuviakalbė sala susitraukė ir suskilo į tris nedideles salas: Dieveniškių, Ramaškonių ir Butrimonių. Buvusios Pelesos–Varanavo–Dieveniškių salos teritorijoje (apie 2800 kv. km) XX a. I pusėje galėjo gyventi apie 40 tūkst. gyventojų, iš kurių lietuviakalbiai sudarė mažiau nei 25 % lyginant su daugiau kaip 50 % XIX a. pabaigoje. Teritorija šiauriau Paberžės ir Nemenčinės visiškai suslavėjo, kai etnolingvistinė riba pasitraukė į šiaurę iki tuometinės Lietuvos–Lenkijos sienos.

3. Palyginus XIX a. pab.–XX a. pr. etnolingvistines regiono ribas su 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, galima konstatuoti, kad praradusios tęstinumą su pagrindiniu lietuvių kalbos masyvu, galutinai išnyko ne tik Baltarusijos, bet ir Lietuvos teritorijoje buvusios Dainavos ir Butrimonių salos, o išlikusi Dieveniškių sala per 1890–2011 m. laikotarpį lietuviškai kalbančių gyventojų skaičiumi susitraukė daugiau kaip 10 kartų (nuo 7100 iki 620). Dubičių–Rūdiškių lietuvių–slavų kalbų riba išliko nepakitusi visą 1890–2011 m. laikotarpį, o Semeliškių–Vievio bei Širvintų apylinkės atlietuvėjo.

Юрий ХРАМОВ

(Рижский технический университет)

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ВАРИАНТЫ СЛОВ ЛАТЫШСКОГО И ДРУГИХ ЯЗЫКОВ В РАБОТАХ В. И. ШЕРЦЛЯ: ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Русский и чешский ученый конца XIX столетия Викентий Иванович Шерцль (в контексте чешской традиции Čeněk Šercl (1843–1906)) известен, с одной стороны, как автор различных исследований формальной стороны языка (упомянем его “Сравнительную грамматику славянских и других родственных языков” (1 ч., Харьков, 1871; 2 ч., 1873)), с другой стороны, как семасиолог (назовем опыт “О словах с противоположными значениями” (Воронеж, 1884)).

В. И. Шерцль в своих построениях активно использует данные диалектов латышского и других языков. Слова латышского языка он этимологизирует задолго до появления словаря Мюленбаха-Эндзеллина.

Рассмотрим латышское диалектное *pepe* ‘мясо, каша’, которое фиксируется у Стендера (Stender, 1789, 193), в современных источниках упоминается, например, в (Kursīte, 2012). В словаре Мюленбаха-Эндзеллина также находим это слово в значении ‘мясо’ и ‘каша’ (с указанием *in der Kindersprache*, в значении ‘каша’ со ссылкой на Стендера) (ME III, 201). В. И. Шерцль включает латышское *pepe* в свои рассуждения о звукоподражательной природе слов в языках мира: “*Pa, ba, bu, tu* и подобные слоги, представляющие вокализованные движения губ и вместе с тем и первые попытки членораздельной речи у ребёнка, весьма часто означают “есть” и “пить”. Ср. названия каши в других языках: англ. *pap*, польск. *parka*, латышск. *peppe*, швейцарск. *babbe, bapre*,

исп. *papa*, др.-франц. *parin, papette*, внгр. *pér*, Акра: *pamra*” (Шерцль, 1885–1889, 213). В словаре Френкеля читаем: “Mit *pēpinti* ‘verwöhnen, verzärteln’ hängen noch zusammen ... *pēpē, pēpē*, lett. *pepe* ‘Fleisch’ als Ausdruck der Kindersprache... Es handelt sich um eine onomatopoetische Basis, bzw. um Lallwörter” (“С *pēpinti* ‘баловать, изнеживать’ связаны ещё ... *pēpē, pēpē*, латышск. *pepe* ‘мясо’ как выражение детского языка... Речь идёт об оноματοпоэтической основе, или о детской речи”) (LEW, 571–572). У Шерцля, на наш взгляд, продуктивен путь этимологизации, и его утверждения во многом совпадают с выводами авторов современных словарей (см., например, в (EWU, 1143)).

Литература

Шерцль, В. И. (1885–1889). *Основные элементы языка и начала его развития. Филологические записки*. Воронеж.

EWU – Benkő, L. (Hrsg.). (1993–1997). *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (Bd. 1–3). Budapest: Akadémiai Kiadó.

LEW – Fraenkel, E. (1962–1965). *Litanisches etymologisches Wörterbuch* (Bd. 1–2). Heidelberg: C. Winter.

Kursīte, J. (2012). *Virtuves vārdene*. Rīga: Rundas.

ME – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (1–4. sēj.). Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds.

Stender, G. F. (1789). *Lettisches Lexicon*. Mitau: Steffenhagen.

Сокращения

англ. – английский

внгр. – венгерский

др.-франц. – древнефранцузский

исп. – испанский

латышск. – латышский

польск. – польский

швейцарск. – швейцарский

bzw. – beziehungsweise (соответственно, или)

lett. – die lettische Sprache (латышский)

Rūta KAZLAUSKAITĖ

(Vilniaus universiteto Šiaulių akademija)

KIRČIO VIETOS IŠLYGINIMO PARADIGMOJE REIŠKINYS

Lietuvių kalbos aukštaičių tarmės tyrėjai vis dažniau užsimesna, kad kai kurie daiktavardžiai net ir kirčio neatitraukiančiose šnektose nebeišlaiko kirčio galūneje – kirčio vieta išlyginama pagal vyraujančią paradigmoje kirčio vietą. Šis kirtis gali būti vadinamas analoginiu.

Kai kirtį gauna priešpaskutinis ilgasis skiemuo, pvz.: *mokykla* ‘mokyklà’, *vampyrus* ‘vampyrùs’, dėl priegaidžių niveliacijos neretai sunku pasakyti, koks reiškinys vyksta: kirčio atitraukimas ar kirčio vietos išlyginimas. Bet abu reiškiniai lengvai atpažįstami, kai kalbamojo skiemens centras yra trumpasis balsis (*a, e, i, u*, skolinuose ir *o*). Priešpaskutinis skiemuo lieka trumpasis, kai kirtis į jį atitraukiamas, ir skiemuo pailgėja, kai kirčio vieta išlyginama, pgl.: *gyvates* : *gyvātes* ‘gyvatės’; *su mergėle* : *su mergēle* ‘mergelė’; *paskutiniu* : *paskutiniū* ‘paskutiniū’; *brūku* : *brūku* ‘brukū, t. y. grindiniu’; *kompote* : *kompōte* ‘kompotė’.

Dialektologai yra pastebėję, kad kirčio vietos išlyginimo reiškinys labiausiai reiškiasi 2 kirčiuotės naujažodžiuose ir ilgesniuose savuosiuose priesagų vediniuose ir dūriniuose. Bet vis dar nenustatyta, kokie veiksniai skatina kirčio vietos išlyginimą, kaip dažnai jis vyksta, koks yra šio ir kito panašaus reiškinio – kirčio atitraukimo – santykis. Į klausimus siekiama atsakyti šiuo pranešimu. Rengiant jį remtasi *Grinkiškio apylinkių tekstų* rinkinyje užfiksuotais pavyzdžiais. Grinkiškio šnektą priklauso vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės pietinei daliai ir įeina į sąlyginio kirčio atitraukimo plotą.

Tyrimas parodė, kad Grinkiškio šnektos naujažodžiai visada kirčiuojami analoginiu kirčiu, pvz.: *lūvrus* ‘lūvrùs, t. y. muziejus’, *disbāte* ‘disbatė, disciplinos batalione’, – naujažodžių adaptacija nevyksta. Savųjų žodžių (darinių) kirčiavimas labai priklauso nuo iš eilės einančių nekirčiuotų skiemenų skaičiaus. Kai jų susidėsto trys ir

daugiau, kirtis nuosekliai apibendrinamas priešpaskutiniame skiemenyje, pvz., *kepaliūkūs* ‘kepaliukùs’, *apatiniūs* ‘apatiniùs’. Minėtini ir specifiniai kirčio vietos išlyginimo atvejai: priešpaskutiniame netrumpajame skiemenyje kirčiuojami vaikų kalbos ir dainų, kurioms svarbus ritmas, žodžiai, pvz.: *su tēte* ‘su tetė, t. y. tėčiu’; *pàts su pāčia, dūktė trēčia* ‘pàts su pačia, duktė trečia’. 4 kirčiuotės žodžių vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formos kartais sukirčiuojamos kaip 2 kirčiuotės žodžių atitinkamos formos.

Apskritai kirčio vietos išlyginimą didele dalimi lemia formalusis ir (arba) semantinis derinimas prie aplinkos, polinkis vienosnėmis raiškos priemonėmis perduoti artimą turinį. Plg. frazę *Vežėi sūrius, vežėi kiaušinius suriņkęs* ‘vežėi sūrius, vežėi kiaušinius suriņkęs’. Kaip matyti, ji susideda iš dviejų panašių (veiksmažodžio *vežėi* ir galininku išreikšto papildinio) konstrukcijų. Galininko formos *sūrius* ir *kiaušinius* turi bendrą semantinį požymį – tai į turgų vežamos prekės. Sintaksinis paralelizmas, prekių pavadinimų kartojimas ir suderintas kirčiavimas rodo tvarkingą, nuoseklų mąstymą.

Antra KĻAVINSKA

(Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija)

LATGALIEŠU RAKSTU VALODAS PAREIZRAKSTĪBAS PĀRBAUDE DIGITĀLAJĀ VIDĒ: „MULA” KORPUSA IESPĒJAS

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas pētnieki 2021. gada pavasarī ir veikuši pētījumu par latgaliešu valodas tekstu korpusa „MuLa” lietošanu. Kā liecina aptaujas dati, „MuLa” tiek lietots ļoti maz, lielākoties zinātniskiem un profesionāliem nolūkiem, tostarp pareizrakstības pārbaudei (plašāk Sanitas Martenas, Nikoles Nauas un Anna Briškas rakstā „Latgaliešu valodas korpusi citu Eiropas mazāk lietoto valodu kontekstā: korpusa raksturojums, lietojums un potenciālā iespējošana”, kas iesniegts publicēšanai zinātniskajā žurnālā „Letonica”).

Šī pētījuma mērķis ir analizēt digitālo resursu (tostarp pareizrakstības rīku, tekstu korpusu) izmantošanas pieredzi un vērtēt „MuLa” korpusa iespējas latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības pārbaudē.

Daļēji strukturētās intervijās noskaidrots: 1) kādus latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības pārbaudes digitālos resursus izmanto latgaliešu tekstu autori, korektori, skolotāji, 2) kādā veidā latgaliešu valodas pareizrakstības pārbaudei tiek izmantots „MuLa” korpusi; 3) kādas ir „MuLa” korpusa kā pareizrakstības pārbaudes rīka priekšrocības un trūkumi.

Lai precizētu „MuLa” korpusa priekšrocības un trūkumus, pētījumā salīdzinātas vairāku digitālo resursu, proti, „Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīcas”, „Latviešu-latgaliešu vārdnīcas”, „Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka” un „MuLa” tekstu korpusa iespējas latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības pārbaudē.

Konstatēts, ka „MuLa” korpusu izmanto galvenokārt vārdformu pareizrakstības pārbaudei (pamatformas pareizrakstības noskaidrošanai galvenokārt tiek izmantotas vārdnīcas). Pareizas vārda formas

meklējumos korpusā galvenie kritēriji ir: 1) vārdformas lietojumu skaits; 2) teksta avots (korpusa metadatos aplūkojams teksta avota nosaukums, autors, publicēšanas gads); 3) lietojuma konteksts, īpaši homoformu gadījumos, kopā un šķirti rakstāmu vārdu pārbaudei.

Iespēja pareizrakstības pārbaudei izmantot lietojuma kontekstu, pārbaudīt teksta avota uzticamību, kā arī ātras meklēšanas iespējas ir nozīmīgas tekstu korpusa kā pareizrakstības pārbaudes rīka priekšrocības. Savukārt „MuLa” trūkums ir tas, ka korpus nav morfoloģiski marķēts, turklāt tam ir salīdzinoši neliels apjoms (viens miljons vārdlietojumu), tajā ievietoti periodā no 1988. līdz 2012. gadam publicēti teksti, proti, publikācijas gan pirms, gan pēc patlaban aktuālo „Latgaliešu rakstības noteikumu” (2007) apstiprināšanas.

Īstenojot projektu „Humanitāro zinātņu digitālie resursi: integrācija un attīstība”, korpus tiek pilnveidots un papildināts ar jaunākajiem tekstiem, plānots, ka korpusa 2022. gada versija tiks papildināta ar aptuveni vienu miljonu vārdlietojumu.

Regīna KVAŠĪTE

(*Vilņas Universitātes Šauļu akadēmija, LU Latviešu valodas institūts*)

LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU REĢIONĀLĀS LEKSIKAS TERMINOLOĢIJA

Latviešu un lietuviešu terminoloģijā ir ne viens vien termins, lai nosauktu reģionālo leksiku. Pētījuma mērķis – noskaidrot reģionālās leksikas nosaukumu lietošanu latviešu un lietuviešu valodā. Par avotiem izmantotas terminu un citas – literārās valodas, latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu – vārdnīcas, nozares enciklopēdija, kā arī zinātniskā un mācību literatūra. Avotos konstatēti gan vispārīgas nozīmes, gan konkrēti termini, kuru definīcijas liecina, ka bieži vien tie attiecināmi uz dažādu valodas līmeņu, ne vien leksikas, īpatnībām, līdz ar to ir pamats runāt par jēdzienu plašo un šauru izpratni.

Latviešu valodā vispārīga nozīme ir internacionālajiem terminiem *dialektisms*, *provinciālisms*, *reģionālisms* un pašcilmes terminiem *apvidvārds*, *novadvārds*. Lietuviešu terminoloģijā arī lieto attiecīgus internacionālismus *dialektizmas*, *provinciālizmas*, *regionalizmas*, taču līdzās tiem bieži vien sastopami atvasinājumi ar lietuvisko izskaņu *-ybė* – *provinciālybė*; *regionālybė*. Viens no rādītājiem, ka vairākus terminus var lietot tā paša jēdziena nosaukšanai, ir to sinonīmiska iekļaušana vārdnīcās: *apvidvārdi* jeb *provinciālismi* (DzV, 37), *tarmybė*, *dialektizmas* (KTŽ, 205).

Definīcijas terminogrāfijas un/vai leksikogrāfijas avotos, kā arī komentāri literatūrā liecina, ka nereti analizējamo terminu lietošana netiek skaidri diferencēta, turklāt reizēm sastatāmajās valodās atšķiras jēdzienu izpratne.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā vienīgā norāde, kas liecina par vārda piederību reģionālajai leksikai, ir *apv.* „apvidvārds, dialektāla nozīme, nozīmes nianse” (LLVV), kas izvērstāk paskaidrota latviešu valodas vārdnīcā: „apvidvārds; sarunvalodas vārds vai nozīme,

kam daļēji vēl piemīt apvidvārda raksturs” (LVV, 13). Savukārt lietuviešu leksikogrāfijas avotos šādas leksikas marķēšana ir daudzveidīgāka, piemēram, lietuviešu valodas vārdnīcas elektroniskajā izdevumā: *dialektizmas, tarmybė* [dialektisms]; *dzūkė (pietu aukštaičiu)* [dzūku (dienvidaukštaišu)]; *rytu aukštaičiu* [austrumaukštaišu]; *suvalkiečių (vakaru aukštaičiu)* [suvaļķiešu (rietumaukštaišu)]; *žemaičių* [žemaišu] (LKŽe). Varētu domāt, ka detalizēta norāžu sistēma palīdz diferencēt vārdu izplatības reģionu, taču zināmas neskaidrības rada visās vārdnīcās sastopamās norādes *dialekt.* vai *tarm.* – kādi vārdi tiek apzīmēti ar šo norādi. Situāciju sarežģī tas, ka reģionālās leksikas marķēšanai izmanto konkrētu apdzīvotu vietu nosaukumus un dažādu izlokšņu vārdnīcu datus.

Salīdzinot saīsinājumu sistēmu ar terminogrāfijas un leksikogrāfijas avotos fiksētajiem terminiem, redzams, ka reģionālās leksikas (plašāk – valodas īpatnību) nosaukšanai lietuviešu valodā lieto no dialektu un izlokšņu nosaukumiem darinātus terminus *aukštaitybė* [aukštaitisms], *dzūkėybė* [dzūkisms], *rytietybė* [austrumaukštaitisms], *vakarietybė* [rietumaukštaitisms], *žemaiitybė* [žemaitisms] (KTŽ; LKE, 1999) (sal. *aukštaitybė* „aukštaišu dialekta īpatnība” (LLV, 66), *žemaiitybė* „val. žemaišu dialekta (*izlokšņu*) īpatnība, žemaitisms” (LLV, 588).

Latviešu un lietuviešu terminu analīze liecina, ka pēc cilmes gan internacionāli, gan pašvalodas termini ir veidoti, ņemot vērā atšķirīgus – teritoriālos un lingvistiskos – kritērijus. No vienas puses, latviešu valodas leksikogrāfijā ir racionālāka pieceļa reģionālās (dialektālās) leksikas marķēšanai nekā lietuviešu valodas avotos. No otras puses, lietuviešu vārdnīcu saīsinājumu detalizētā sistēma veido skaidrāku priekšstatu par dialektālās leksikas izplatību.

Literatūra

- DzV** – Kursīte, J. (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- KTŽ** – Gaivenis, K., & Keinys, S. (red.). (1990). *Kalbotyros terminu žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- LKE 1999** – Ambrazas, V. (red.) (1999). *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKŽe – Naktinienė, G. (vyr. red.). (2005/2018). *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga <http://lkzd.lki.lt/>.

LLV – Balkevičs, J., Balode, L., Bojāte, A., & Subatnieks, V. (red.). (1995). *Lietuvišu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (8. sēj.). (1996). Rīga: Zinātne.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. (1998). Rīga: Avots.

Lidija LEIKUMA

(LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

ANNAS VAGALES PIENESUMS LATVIEŠU VALODAI UN VALODNIECĪBAI

Anna Vagale (1912–2006) ir bijusī Krāslavas 1. vidusskolas latviešu valodas un literatūras skolotāja, skolu inspektore, mācību metodiķe. „Teicamnieks tautas izglītības darbā”. Arī novadpētniece, publiciste. Mazāk zināms ir krāslavietes veikums latviešu dialektoloģijā, kaut viņa bijusi čakla dzimtās puses vietu vārdu vācēja un izlokšņu materiālu pierakstītāja kopš ģimnāzijas: pirmās desmit tautasdziesmas no dzimtajiem Mateļiem Latviešu folkloras krātuvei iesūtītas 1928. gadā.

1931. gadā A. Vagale iestājas LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu valodu nodaļā, kur mācās ar pārtraukumiem (līdz 1938. vai pat 1940.–41. g.), augstskolu vēl nebeigdama. Maizi un līdzekļus studijām pelna visādos darbos: ir pagaidu darbiniece („inteliģentā bezdarbiniece”) Latvijas Valsts arhīvā; strādā (ar pārtraukumiem) Folkloras krātuvē (1931–1934); ir brīva līguma darbiniece Tautas labklājības ministrijā; varu maiņas laikā ir rēķinvede, tad grāmatvede. 1939. gada februārī piedzimst meita Dina. 1941. gada septembrī Anna Vagale (1938. līdz 1941. gada maijam vīra uzvārdā Dzalba) atgriežas tēva mājās. Strādā par skolotāju Aulejas pagasta Kalvīšu, tad Dzalbu pamatskolā, ar 1944. gadu Krāslavas 1. vidusskolā. 1946. gadā uzņemas direktores un skolotājas pienākumus Krāslavas rajona Sauleskalna t. s. augošajā vidusskolā. 1948. gada janvārī iecelta par Krāslavas apriņķa Tautas izglītības nodaļas skolu inspektori, vēlāk Metodiskā kabineta vadītāju. Māca latviešu valodu un literatūru Krāslavas 1. (latviešu) vidusskolā, kur kādu laiku arī mācību daļas vadītāja. 1951. gadā atkal iestājas LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā, ko absolvē neklātienē 1957. gadā.

Pensionējusies 1970. gadā, kādu laiku (1975–78) vēl strādā Sauleskalna astoņgadīgajā skolā. Dzīvo Krāslavā, līdz pārceļas pie meitas uz Rīgu (1996). Mirusi 2006. gada 5. martā, apbedīta Kombuļu pagasta Rairu kapos.

A. Vagale darbojas valodniecībā kopš 20. gs. 30. gadiem, viņas savāktie materiāli bagātīgi pārstāvēti Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas darbā „Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai” (I sēj. 1934–1938; II sēj. 1946), vācējai paliekot nezināmai. Piemēram, vārdi *atveta(s)*, *cila(s)*, *dibas*, *glumtas*, *ieprāva*, *izdīlas*, *izēdas*, *izķasinis*, *nuovālis*, *pārsmeldze*, *buturis*, *grāids*, *veldīne* u. c. Pierakstītāju identificēt jāva studiju laika darbi, kas glabājas LU HZF Baltu valodniecības katedrā. Kursdarbā „Aulejas apvidus leksika (dzīvojamās un saimniecības ēkas un to iekārtas)” autore norāda, ka Aulejas leksiku vākusi no 1933. līdz 1935. gadam. Uz šīs bāzes izstrādāts arī kursdarbs „Aulejas apvidus leksika (apģērbs un rota)” (abi 1956). Studijas pabeigtas ar diplomdarbu „Aulejas izloknes fonetika un vārdu atvasināšana”, kā 1. daļa izdota „BF” XXVIII (1) (2019); drīz iznāks manuskripta 2. daļa. Aul(e)iešu runas dotumus autore salīdzina ar ziņām no Krāslavas un Skaistas; diplomdarbam liela vērtība arī etnogrāfijā.

1962. gadā Anna Vagale piedalās plašā Latvijas valodnieku ekspedīcijā, pierakstīdama vietu vārdus, nostāstus u. tml. tagadējā Skaistā un Kalniešos. Rezultātā LU LVI Onomastikas nodaļas kartotēkā glabājas vairāk par tūkstoti viņas pierakstītu vietvārdu, kas turpina ieplūst „Latvijas vietvārdu vārdnīcā”. Šai pat gadā sagatavojusi ziņas par Skaistas izlokсни topošajam „Latviešu valodas dialektu atlantam”.

2019. gadā, Krāslavas Vēstures un mākslas muzeja aprūpēti, grāmatā iznāk A. Vagales rokrakstā palikušie un muzejam nodotie materiāli ar nosaukumu „Nu sakneitis lozda zīd: Annys Vagalis folklorys i etnografiskūs materialu vuokums Kruoslovys apļeicīnē”. Grāmatas struktūra atklāj tās saturu: I. Krāslavas rajona latgaļu mutvārdu folklorā; II. Etnogrāfiski materiāli un vietvārdu skaidrojumi; III. Apvidus vārdnīca. Lietotāja ērtībai pievienots alfabētisks vārdu rādītājs.

Asta LESKAUSKAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

NAUJŪJŲ SKOLINIŲ INTEGRACIJA DABARTINĖSE PIETŲ AUKŠTAIČIŲ ŠNEKTOSE

Permanentiškai keičiantis visuomenės ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam gyvenimui, vartotojų poreikiams, į kalbą (ir jos tarmes) ateina ir naujų žodžių, nes kyla poreikis pakeisti senuosius skolinius arba įvardyti nepažįstamus, naujus objektus ar reiškinius. Dabartinėse pietų aukštaičių šnektose funkcionuoja nemažai naujųjų skolinių, kurie per administracines, medicinos, švietimo bei kitas įstaigas, žiniasklaidą ar kitais keliais į jas pateko daugiausia iš lietuvių bendrinės kalbos XX a. ir XXI a. pradžioje. Būtent naujieji skoliniai, W. U. Dresslerio nuomone, geriausiai parodo, kurios fleksinės klasės ir kurie afiksai kalboje yra produktyvūs, o kurie – ne.

Remiantis empirine medžiaga, surinkta iš pietinės pietų aukštaičių arealo dalies, pranešime bus aptariama daiktavardžių, kurie sudaro didžiąją naujųjų skolinių dalį, integracija. Jie gali būti indigenūs arba svetimakilmiai. Beveik 2/3 naujųjų skolinių priklauso produktyvosioms *a* ir *ā* fleksinėms klasėms. Pastebėtina, kad naujųjų skolinių skaičius ir įvairovė gali priklausyti nuo įvairių sociolingvistinių kintamųjų: vartotojų amžiaus, profesijos, išsilavinimo ir pan.

Į pietų aukštaičių šnektas svetimakilmiai naujieji skoliniai dažniausiai patenka jau įveikę morfologinės integracijos procesą netarminėje kalboje. Kitaip tariant, šiems skoliniams kartą jau buvo pritaikytas optimalaus adekvatumo kalbos recipientės sistemai principas. Dėl minėtos priežasties naujųjų skolinių integracija yra paprastesnė: fonetinė struktūra, darybiniai ir fleksiniai žymikliai, leksinės ir semantinės reikšmės dažniausiai yra nekeičiami arba keičiami tik tiek, kiek to reikalauja pietų aukštaičių šnektų sistema. Iš esmės naujieji skoliniai linksniuojami taip pat, kaip ir indigenūs daiktavardžiai bei senieji skoliniai. Kai kurie iš jų gali turėti kurios

nors kitos daiktavardžių fleksinės klasės variantų. Tačiau varijavimas yra būdingesnis tik produktyviosioms *a* ir *ā* fleksinėms klasėms, taigi atitinka natūralumo kriterijų.

Aukščiausiąjį žodžių darybos gramatinį kriterijų atitinkantys naujieji skoliniai toliau integruojami darybiškai. Tačiau tiriamosiose šnekose vedinių kol kas užfiksuota nedaug. Tai rodo, kad daugelis naujųjų skolinių laikomi žymėtaisiais leksiniais-semantiniais vienetais.

Jūratė LUBIENĖ, Dalia PAKALNIŠKIENĖ

(Klaipėdos universitetas)

GEOLINGVISTINĖS-SOCIOLINGVISTINĖS ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ PATARMĖS SOMATONIMŲ KLASIFIKACIJOS PROBLEMAS

Pranešime koncentruojamasi į šiaurės žemaičių (toliau ŠŽ) kūno dalių, arba somatonimų, paplitimo problematiką. Tiriant ŠŽ patarmės žodžius geolingvistiniu aspektu, visų pirma siekiama išsiaiškinti, kurie somatonimai paplitę tik žemaičių tarmės, kurie – platesnėje Lietuvos teritorijoje. Pastarieji detaliau analizuojami remiantis ne tik geolingvistiniu, t. y. tarmių, patarmių ribas akcentuojančiu, bet ir sociolingvistiniu kriterijumi, todėl, be aukštaitiškų-žemaitiškų somatonimų, į du sąlygiškai savarankiškus pogrupius išskiriami bendrataučiai pagrindinio žodyninio fondo ir žargoniniai kūno dalių pavadinimai.

Žemaitiųjų pogrupiui priklauso tie somatonimai, kurių paplitimas paliudytas tik žemaičių tarmės plote. Žemaitybėms skiriama ir nedidelė grupelė somatonimų, kurie neabejotinai paliudyti žemaičių teritorijoje ir tik viename aukštaičių tarminiam punkte arba vienoje vietovėje, esančioje žemaičių-aukštaičių paribyje. Jei leksema, kuri įtraukta į *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną*, kitų tirtųjų šaltinių duomenimis paliudyta tik žemaičių tarmės plote, ji taip pat interpretuojama kaip žemaitybė. Žemaitybės skiriamos į dvi smulkesnes grupes: a) tik šiaurės žemaičių patarmėje paplitusios leksinės arba semantinės žemaitybės sudaro didžiausią kūno dalių pavadinimų dalį, pavyzdžiui, *blerbalas* knt. 'burna', *ėdalinė* knt. 'burna' ir kt; b) ne tik šiaurės žemaičių patarmės plote paplitusios žemaitybės, – vienos iš jų vartojamos visose – šiaurės, pietų ir vakarų – žemaičių patarmėse, kitos – tik šiaurės ir pietų arba tik šiaurės ir vakarų patarmėse.

Žemaitiškų-aukštaitiškų tarmybių ir kolokvializmų pogrupių sudaro pavadinimai, kurių vartojimas paliudytas ne tik žemaičių, bet ir aukštaičių tarmės teritorijoje. Paprastai tai aksiologiškai žymėta,

konotuota leksika, kurią atskirti nuo visuotinai vartojamų šnekamojo stiliaus kolokvializmų kol kas itin keblu. Pogrupio viduje tik labai sąlygiškai galima brėžti ribą tarp tarmybių ir kolokvializmų, remiantis formaliu fiksavimo / nefiksavimo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* kriterijumi, plg.: a) *veizolai* knt. pl. ‘akys’, *vėdaras* ‘pilvas’; b) *nasrai* knt. pl. ‘burna’, *švancas* knt. ‘vyro varpa (penis)’.

Bendratautės pagrindinio žodyninio fondo leksikos pogrupiui priklauso bendrinėje kalboje, tarmėse ir netarminėje kalboje vartojami somatonimai, kurie yra pagrindiniai, paprastai aksiologiškai nežymėti tam tikros kūno dalies koncepto reprezentantai lietuvių kalboje. Iš tradicijos greta jų pateikiami ir vediniai su plačiai paplitusiomis deminutyvinėmis priesagomis, pavyzdžiui: *burna* ‘ertmė tarp lūpų ir gerklės’ ir jos deminutyvai *burnelė*, *burnikė*.

Žargonų pogrupiui priklauso socialinės kalbos atmainos žodžiai, nepriklausantys bendrinei kalbai. Paprastai žargoniniai pavadinimai būna paraleliniai (t. y. nepagrindiniai) kūno dalių įvardijimai – asimiliuotos svetimybės, perdirbti tarptautiniai ir savakilmiai žodžiai, semantiniai dariniai, pasižymintys ypatingu ekspresyvumu, pavyzdžiui, *stalčius* knt. ‘burna’, *papas* ‘krūtis’, *šnobelis* knt. ‘nosis’.

Dace MARKUS

(*Liepājas Universitāte*)

DAŽAS FONĒTISKĀS PARĀDĪBAS ZIEMEĻAUSTRUMVIDZEMĒ

Autores analizētās fonētiskās parādības nav pieskaitāmas vienai augšzemnieku dialekta izlokšnei un neaptver izlokšņu grupu, bet kā izstiepta lagūna iezīmējas šī dialekta dziļo latgalisko izlokšņu kartē Ziemeļaustrumvidzemē.

Viena no parādībām ir logopēdijā zināmā līdzskaņa *ķ* aizstāšana ar *č* un līdzskaņa *ģ* aizstāšana ar *dž* nenostiprinātā bērnu artikulācijā (Markus & Čeirane, 2013). Latviešu valodas dialektu atlanta fonētikas daļā rakstīts, ka parādība *ķ* > *č* un *ģ* > *dž* saklausāma Latgales vidienes, austrumu un ziemeļu daļā, bet bijusi izplatīta plašāk, arī visās Vidzemes latgaliskajās izlokšnēs, tomēr mūsdienās *č* un *dž* kā relikti saglabājušies tikai atsevišķās vietās (LVDA, 114). Ziemera un Veclaicenes pagastā šāda izruna dzirdama joprojām (atlantā šī josla nav rādīta). Jaunlaicenes izlokšnē izdevās saklausīt šādu *č* un *dž* sporādisku lietojumu. Parādības saknes varbūt meklējamas agrāk runātajā votu valodā (pēc telefonsarunas ar Sulevu Ivu).

Latviešu dialektoloģijā ir reta parādība, kad galotnes šaurā patkskaņa *e* vietā runāts patskanis *a*. „Latviešu dialektoloģijā” rakstīts: „Galazilbēs augšzemnieku izlokšņu vairākumā ir *-e* vietā *-e*, kas var būt runājams tik plati, ka neatšķiras no *a*-skaņas” (Rudzīte, 1964, 276). Diplomdarbā „Apukalna novada izlokšņu fonētika” (Briediņa, 1974) norādīts uz atšķirīgiem izrunas pierakstiem LPSR Zinātņu akadēmijas 1961. gada ekspedīcijā, diplomdarbos „Jaunlaicenes izlokšne” (Borņmane, 1966) un „Vietvārdi Veclaicēnē” (Bērziņš, 1967), kursdarbos „Īpatnējā leksika Veclaicenes ciemā” (Valģe, 1972) un „Jaunrozes izlokšnes vokālisms” (Sūre, 1974) un vēlākās publikācijās (Mapkyc, 1983; Markus & Raipulis, 2010). Jādomā, ka parādība bijusi plašāka,

tikai literārās valodas ietekmē runātāji to lieto maz (Briediņa, 1974). Ja galotnes patskanis *e* pārveidots par *a*, piemēram, *upa* ‘upe’, vienskaitļa lokatīvā attiecīgi *ē* tiek pārveidots par *ā*, piemēram, *upā* ‘upē’, bet, ja galotnē saglabāts *-e*, tad lokatīvā garais *-ē* tiek pārveidots par divskani *-ie*, piemēram, *upiē* ‘upē’ (Briediņa, 1974, 61). Galotnes šaurā patskaņa *-e* pārveidojums par *-a* ir noturīgs pieminētajā joslā no Ziemera pagasta Ķauķu kalna uz Dēliņkalnu un tālāk uz Veclaicenes pagastu līdz Igaunijas robežai. Tas liek domāt par sakaru ar vokāļu harmoniju igauņu valodā un tās vispārinājumu (arī Karls Pajusalu). Diemžēl dialektu atlantā šī parādība nav pieminēta (LVDA). Arī piedēkļos *e* vietā Apukalna novadā saklausīts *a* 1961. g. ekspedīcijas, R. Bormanis un D. Markus materiālos, piemēram, *maītana* ‘meitene’, *piēstana* ‘pirksti’, *zēmanas* ‘zemenes’ u. c. (Briediņa, 1974). Divzīlbu infinitīvos piedēkļa *ē* vietā tiek runāts divskanis *ie*, piemēram, *teciēt* ‘tecēt’, tomēr, ja saknes patskanis ir *ā* < *ē*, vērojams patskaņa pārveidojums arī piedēklī, piemēram, *tārāt* ‘tērēt’ u. c. (Briediņa, 1974), minētajā atlantā tas norādīts tikai Vidzemes sēliskajās un dažās tām tuvajās izloksnēs (LVDA, 53). Šī sakarība Apukalna novadā vērojama arī refleksīvajās infinitīva formās, piemēram, *preciētis* ‘precēties’, bet *vālātis* ‘vēlēties’.

Literatūra un avoti

Bērziņš, Z. (1967). *Vietvārdi Veclaicēnē*. Diplomdarbs. Rīga: LVU.

Bormane, R. (1966). *Jaunlaicenes izloksnes morfoloģija*. Diplomdarbs. Rīga: LVU.

Briediņa, D. (1974). *Apukalna izloksņu fonētika*. Diplomdarbs. Rīga: LVU.

LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. (2013). Apraksts, kartes un to komentāri. Izstrādājis A. Sarkanis. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Markus, D., & Čeirane, S. (2013). Līdzskaņu *ġ* un *ķ* izrunas īpatnības bērnu un pieaugušo valodā. *Baltistica*, XLVIII(1), 57–67.

Markus, D., & Raipulis, J. (2010). *Radošie maleniēši un viņu valoda*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis.

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Sūre, L. (1974). *Jaunrozes izloksnes vokālisms*. Kursdarbs. Rīga: LVU.

Valģe, V. (1972). *Īpatnējā leksika Veclaicenes ciemā*. Kursdarbs. Rīga: LVU.

Маркус, Д. (1983). *Вокализм зимерского говора: (эксперим. исслед.)*. Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Вильнюс: Вильн. гос. ун-т им. В. Капсукаса.

Telefonsarunas ar igauņu valodnieku Sulevu Ivu (*Sulev Iva*) un Karlu Pajusalu (*Karl Pajusalu*).

Violeta MEILIŪNAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

KALBINIS IR KULTŪRINIS VIETOVĖS INTEGRALUMAS: KALBINIO KRAŠTOVAIZDŽIO BRUOŽAI PIETRYČIŲ LIETUVOJE

Pietrytinė Lietuvos dalis, ypač dabartinis Šalčininkų rajonas, politologų, etnologų, istorikų ir kitų humanitarinių mokslų atstovų įvardijama kaip išskirtinė teritorija. Ji pasižymi ne tik sudėtingais tarpiniais santykiais, vartojamų kalbų įvairove, vyraujančiomis politinėmis nuostatomis, bet ir visuotinai nurodoma išskirtine vietos gyventojų savimone. Pastaruoju metu Lietuvos geolingvistų ir dialektologų plėtojama multimodalioji dialektologija daug dėmesio skiria kalbinei aplinkai kaip vienam iš nekalbinių veiksnių, lemiančių vartojamų kalbų pasirinkimą. Plėtojama mintis, kad kalbinė aplinka ne tik atspindi kalbų ir jų variantų paplitimą bei socialinį svorį, bet ir atskleidžia atskirų vietovių integraciją tam tikroje teritorijoje. Kitaip tariant, parodo, kiek šios vietovės kultūriškai susaistytos su regionu ar valstybe, kokias istorines asmenybes ir įvykius akcentuoja.

2020–2021 m. vykdytas mokslinis projektas „Valstybinės kalbos padėtis Šalčininkų rajone: dabartis ir perspektyvos“, kurio metu surinkta nemažai kalbinio kraštovaizdžio medžiagos iš Šalčininkų rajono gyvenviečių. Mokslininkų sutariama, kad kalbinis kraštovaizdis gerai atskleidžia keliakalbėse visuomenėse susiklosčiusius skirtingų kalbų santykius, prestižą ir vartojimo intensyvumą. Todėl šiame pranešime aptariama, kaip Šalčininkų rajono kalbinis kraštovaizdis atspindi gyvenviečių integraciją regione ir valstybėje, kitais žodžiais tariant, kiek aptariamąsias vietas yra „įvietintos“. Šis „įvietinimas“ laikytinas gilumine struktūra, apimančia istorinius, etnografinius, kultūrinius, socialinius aspektus. Jis sudaro pagrindą vietos gyventojų tapatybei formuotis ir ryšiams su Lietuvos valstybe (įskaitant valstybinės kalbos vartojimo plėtrą) stiprinti.

Pranešime aptariama, koki „įvietinimo“ lygį atspindi Šalčininkų, Eišiškių ir Baltosios Vokės miestų gatvėvardžiai. Atkreipiamas dėmesys į tris pagrindinius aspektus: geografinį, kultūrinį ir istorinį. Į šiuos aspektus žiūrima trimis koncentrais: regioniniu (ar aktualizuojami ryšiai su artimiausiomis vietovėmis ir rajonui svarbiomis asmenybėmis), valstybiniu (ar aktualizuojami ryšiai su Lietuvos vietovėmis už Šalčininkų rajono ribų ir visai valstybei nusipelnusiais asmenimis) ir globaliuoju (ar aktualizuojami ryšiai su vietomis ir asmenybėmis už Lietuvos Respublikos ribų). Keliama prielaida, kad aktyviai realizuoti valstybinio lygmens „įvietinimo“ aspektai rodytų stiprią integraciją Lietuvos Respublikoje ir leistų numatyti tolygų lietuvių, kaip valstybinės, kalbos plėtrą ir stiprėjimą pietryčių Lietuvoje.

Малгожата ОСТРУВКА (*Małgorzata Ostrówka*),
Эва ГОЛЯХОВСКА (*Ewa Golachowska*)
(Институт славистики Польской академии наук)

ЛЕКСИКА ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА В ЛАТГАЛИИ НА ФОНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО ВАРИАНТА ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА

Характеристика материала

Материалом для нашей статьи послужили магнитофонные записи речи поляков Латгалии, собранные М. Острувкой на рубеже XX/XXI веков в Латгалии. Записывалась речь информантов старшего поколения, которые выучили польский язык в семье. Поэтому этот вариант языка является уникальным источником для исследования лексики. Лексика была собрана методом опроса по опроснику В. Дорошевского (Doroszewski, 1958), в котором исходной точкой является десигнат и его рисунок.

Часть лексики из этого опросника была уже предметом нашего анализа (Острувка & Голяховска, 2013, 277–291). Не проанализированными являются следующие разделы: *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego. Zeszyt III. Technika Ludowa. Rolnictwo, Obróbka włókna roślinnego i zwierzęcego, Obróbka skóry, Obróbka żelaza, Obróbka gliny, Obróbka bursztynu, Transport i komunikacja, Budownictwo, Sprzęty domowe, Przygotowanie pokarmów, Odzież*. [Анкета для изучения народной лексики. Буклет 3. Народная техника. Сельское хозяйство; Обработка растительного и животного волокна; Обработка кожи; Обработка железа; Обработка глины; Обработка янтара; Транспорт и связь; Строительство; Бытовая техника; Приготовление пищи; Одежда].

Для исследования мы выбрали разделы: *Sprzęty domowe, Przygotowanie pokarmów, Odzież* [Бытовая техника; Приготовление пищи, Одежда]. Однако, поскольку мы получили ответы не на все вопросы, в выступлении представим только 70 лексем. Цель данного доклада – определить в какой степени зафиксированные нами названия встречаются в лексикографических источниках северо-восточного варианта польского языка.

Характеристика источников

Основным источником, с которым мы будем сопоставлять лексику польского языка Латгалии, является “Словарь современного северо-восточного польского разговорного языка”, изданный И. Грек-Пабисовой, М. Острувкой и М. Янковяком как препринт в 2017 г.

В настоящее время это обширная и наиболее полная работа, в которой использовано большинство ранее опубликованных статей и словарей (за период 1925–2013), относящихся к польскому северо-восточному диалекту. Кроме того, будут использованы следующие источники, не включенные в глоссарий:

- а) Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślanszczyźnie*. Warszawa: Sub Lupa.
- б) Smulkowa, E. (2009). *Braślanszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom 2: Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu*.
- в) *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostoczczyzny* (t. V–X) (Лексыка 1–6).
- г) Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przysiedleńców z Nowogródka i okolicy*.

Важным элементом анализа польской лексики в Латгалии является подтверждение её использования или, по крайней мере, знания современными пользователями польского языка. Отправной точкой для нас является лексема, а не десигнат. Мы спрашиваем, знает ли опрошиваемое лицо данное слово, и что это слово, по его мнению, обозначает. Это важно для

определения стабильности лексического ресурса и проверки возможных семантических сдвигов.

Литература

Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostocczyzny. Leksyka 1, t. VI (1995), *Leksyka 2*, t. VII (1996), *Leksyka 3*, t. VIII (1999), *Leksyka 4*, t. IX (2002), *Leksyka 5*, t. X (2007), *Leksyka 6* (2008). Warszawa: Instytut Slawistyki PAN.

Doroszewski, W. (1958). *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego. Zeszyt III. Technika Ludowa*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Jankowiak, M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. URL: <http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/128>.

Lewaszkiwicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Smułkowa, E. (Red.). (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom 2: Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Острувка, М., & Голяховска, Е. (2014). Названия растений в польской речи в Латгалии. *Linguistica Lettica*, 22, 277–291.

Anete OZOLA

(LU Latviešu valodas institūts)

PAR IESPĒJAMĀM LĪBISKĀ DIALEKTA UN 17. GADSIMTA TEKSTU IEZĪMJU SAKRITĪBĀM¹

Analizējot dialektālās iezīmes senākajos latviešu rakstu valodas tekstos, jāņem vērā būtiski faktori – pirmkārt, nav skaidra priekšstata par dialektālo situāciju 17. gadsimtā, jo pirmie pētījumi dialektoloģijā veikti 19. gadsimta otrajā pusē, kad Augusts Bīlenšteins (*August Bielenstein*) klasificēja un aprakstīja latviešu valodas dialektus, otrkārt, nebija vienotu latviešu valodas gramatikas principu, tādēļ gan rakstībā, gan gramatisko formu lietojumā vērojama nenoteiktība, kas mūsdienu skatījumā kļūdaini varētu norādīt uz dialektālām iezīmēm.

Kārlis Mīlenbahs rakstā „Kura no latviešu izloksnēm ir visvecākā rakstu valodas izloksne” (1902) norādījis, ka „formu pārsvars pirmajos latviešu rakstos sveras uz tāmnieku izloksnes pusi, mums šī izloksne uzlūkojama par pirmo rakstniecības valodas izloksni.” (Mīlenbahs, 2011, 100) Turpretī Jānis Endzelīns kritizējis K. Mīlenbaha pieņēmumus, norādot, ka šāda teorija ir neticama. (Endzelīns, 1971, 273–280)

Pirmajos 16. gadsimta latviešu rakstu valodas tekstos lietotas vispārinātas galotnes, kas liedz atklāt iespējamās dialektālās iezīmes gala zilbē, kas apgrūtina lībiskā dialekta iezīmju analīzi. Liela daļa dialektālo pārmaiņu skar gala zilbes patskaņu kvalitāti, kas ir svarīgs aspekts, lai noteiktu, piemēram, galotņu zudumu un locījumus, kas atklāj kā fonētiskās, tā morfoloģiskās un morfosintaktiskās iezīmes, taču jau 17. gadsimta tekstos vispārināto galotņu lietojums pamazām zūd.

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

Referātā analizētas lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu iezīmes Kurzemes superintendanta Heinriha Ādolfija (1622–1686) dziesmu grāmatā „Lettische geistliche Lieder und Collecten” („Latviešu garīgās dziesmas un kolektes”), kas ietverta viņa sastādītajā Kurzemes baznīcas rokasgrāmatā „Vermehrtes lettisches Handbuch” („Papildināta latviešu rokasgrāmata”, 1685).

Parasti dialektoloģijas pētījumos netiek izmantoti rakstu avoti, visbiežāk tie ir audio ieraksti vai teicēju runas piemēru pieraksts transkripcijā, jo rakstu valodā pierakstīti teksti ir grūti analizējami, kas skaidrojams ar to, ka grafēmas un digrafi neapzīmē visus alofonus. Tāpat fonētisko īpatnību izpētes iespējas ir ierobežotas, kā arī tās jāvērtē piesardzīgi. Jāņem vērā arī rakstības principi, kas ievēroti vienā avotā, piemēram, divskanis *uo* noteiktās vārda pozīcijās pierakstīts dažādi, bet skaņas *e* kvalitāte tekstā šķirta ar dažādām grafēmām.

Tekstā analizētas tāmnieku izlokšnēm raksturīgās iezīmes, kas nosakāmas rakstu avotos, piemēram, gala zilbes patskaņu redukcija, vīriešu dzimtes stāšanās sievietes dzimtes vietā, patskaņa *e* kvalitāte noteiktās pozīcijās, nomenu un pronomenu locījums aiz prepozīcijām u. c.

Liela daļa mūsdienu dialektu iezīmju aizsākumu meklējami tālā pagātnē, kad Latvijas teritoriju apdzīvoja baltu un somugru ciltis, tomēr skaidra priekšstata par konkrētām iezīmēm, to intensitāti un izplatības areālu nav, tāpēc visas avotos apskatītās dialektālās iezīmes vērtējamas tikai mūsdienu dialektu klasifikācijas ietvaros.

Literatūra

Endzelīns, J. (1971). *Darbu izglase* (1. sēj.). Rīga: Zinātne.

Mīlenbahs, K. (2011). *Darbu izglase* (2. sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Ieva OZOLA

(*Liepājas Universitāte*)

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTU ATLANTĀ NEIEKĻAUTO DOTUMU NOZĪME LEJASKURZEMES IZLOKŠŅU IZPĒTĒ

Latviešu valodas dialektu atlanta kartēs nav apkopoti visu aptaujas atbilžu dotumi, taču tas nemazina neiekļautā materiāla vērtību: arī šie dotumi fiksē izlokšņu tipiskās iezīmes noteiktā laikposmā (20. gs. 50.–70. gadi) un ir precīzi datēts atskaites punkts izlokšņu pārmaiņu raksturošanai.

Starp LVDA jautājumiem ir tādi, kas atklāj valodas attīstības tendences plašākā latviešu valodas areālā (vai latviešu valodā kopumā). Viens no tiem ir 320. jautājums „Vai dzīvs ir nolūka datīvs, piemēram, *atstāt kartupeļus sēklai* jeb ... *priekš sēklas* vai kā citādi?” Lejaskurzemes areāla atbildes rāda locījuma un prievārda konstrukcijas paralēlismu un konkurenci, vienlaikus rosinot pārbaudīt prievārda *priekš* lietojumu arī pārējās – vietas (*priekš duru*), laika (*priekš svētku*) – konstrukcijās. Vairumā Lejaskurzemes izlokšņu 320. jautājuma atbildes uzrāda abus variantus, piemēram, Dunikā *atstāt kartupeļus sēklai / priekš sēkļs*, Pērkonē *ja labi izziemuos, ta [pampāļus] actās sēklai / priekš sēkļs*, Rucavā *daņg jau nau, liēkařstam̃ [zālēm] piētiks / priekš liēkařsta*. Tikai nolūka datīvs fiksēts trijās areāla izlokšnēs – Aizviķos, Bunkā, Nīcā. Taču Brigita Bušmane konstatē, ka Nīcā ikdienas runā nolūka konstrukcijas ar *priekš* ir izplatītas (Bušmane, 1989, 240).

Lejaskurzemē nolūka konstrukcijas ar *priekš*, iespējams, dominē jau 20. gs. 1. pusē, piemēram, Pērkonē (Valtere, 1938, 133). Mai-gone Beitiņa, izmantodama dažādu laikposmu 25 Kurzemes izlokšņu tekstus, secina: „tipiskākais nolūka apstākļa izteikšanas veids visu pēti-to izlokšņu tekstos ir prievārds *priekš* ar lietvārda ģenitīvu kursiskajās izlokšnēs [...] un prievārds *priekš* ar lietvārda akuzatīvu lībiskajās izlokšnēs [...]” (Beitiņa, 2007, 6).

Pētījumi rāda, ka atšķiras *priekš* konstrukciju biežums tautasdziesmu un ikdienas valodā. Nīcas tautasdziesmās „nav pamanīts prepozīcijas *priekš* lietojums noderības nozīmē” (Bušmane, 1989, 240), kas atbilst Alfrēda Gātera secinājumam: tautasdziesmās vācu *für* ietekmēti *priekš* lietojumi ir sporādiski (*nur sporadisch*), bet lokālā semantikā *priekš* spēcīgi konkurē ar *pret*, temporālā – ar *pirms*, *pirma*, *pirmāk* (Gāters, 1993, 439–440).

20. gs. 2. puses un 21. gs. teksti liecina, ka prievārda *priekš* lietojumā Lejaskurzemes izloknes atbilst latviešu valodas kopīgajai tendencei: rets ir lietojums temporālā nozīmē, piemēram, Bārtā *vecuōs laīkuōs* [dzērvenēs] *jaū nevarēja priēkš laīka iēt*, bet nolūka (noderības) nozīmē tiek lietotas gan prievārda konstrukcijas, gan datīvs (arī viena cilvēka runā), piemēram, Bārtā *klepūm viņa ir. viņa i priēkš klepus laba*.

Literatūra

Beitiņa, M. (2007). Adverbiālo attieksmju izpaušme Kurzemes izloknes. *Baltu filoloģija*, 16(1/2), 5–30.

Bušmane, B. (1989). *Nīcas izlokne*. Rīga: Zinātne.

Gāters, A. (1993). *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Valtere, E. (1938). Pērkones izlokne. *Filologu biedrības raksti*, 18, 123–135.

Dalia PAKALNIŠKIENĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

ŠAKNINIAI „KNYGOS NOBAŽNYSTĖS“ (1653) VEIKSMAŽODŽIAI

XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalba – vienas svarbiausių lietuvių kalbos istorijos šaltinių, teikiančių galimybę chronologiniu ir lingvo-geografiniu aspektu vertinti kalbos faktus. Pranešime pristatoma „Knygos nobažnystės“ (1653), vieno iš vertingiausių ir didžiausių kalvinistų grupės parengtų veikalų, priskiriamų viduriniajam senųjų raštų variantui, vakarų aukštaičių šiauliškių patarbei, veiksmažodžių struktūros ir darybos problematika. Daugiausia dėmesio skiriama šakninių veiksmažodžių formaliosios struktūros ir semantikos analizei, darybos ir kilmės klausimams.

Šaltinyje užfiksuota apie 280 šakninių veiksmažodžių – tai sudaro 33 procentus visų „Knygoje nobažnystės“ pavartotų veiksmažodžių. Kiekybiniu požiūriu išsiskiria dvi makroklasės – *ia* kamieno ir *intarpiniai* bei *sta* kamieno veiksmažodžiai, gerokai mažiau paliudyta *a* kamieno veiksmažodžių, vos po kelis užfiksuota kitų struktūrinių tipų pavyzdžių. Pranešime bus svarstomi šių fleksinių klasių tarpusavio santykiai, motyvuotųjų ir nemotyvuotųjų veiksmažodžių problematika, akcionaliinė klasifikacija. Veiksmažodžių semantikai tirti pasitelkiama modifikuota Zeno Vendlerio *aspektinė predikatų klasifikacija* (1967), plėtota daugelyje darbų (Dowty, 1979; Verkuyl, 1993; Smith, 1997; Падучева, 1998, 2004, 2009; Татевосов, 2010, 2015; Holvoet & Čižik, 2004; Plungian, 2010, 2011; Rothstein, 2014 ir kt.). Svarbiausi šios klasifikacijos semantiniai požymiai – *statiškumas* vs. *dinamiškumas*, *duratyvumas* vs. *momentiškumas*, *neribiškumas* vs. *ribiškumas* – leidžia suskirstyti visą predikatinę bet kurios kalbos leksiką į keletą universaliųjų grupių, vadinamų semantiniais arba akcionaliniais predikatų tipais (ang. *actionality classes*): 1) *būsenos* predikatai (ang. *states*), arba statyvai, sudaro priešpriešą dinaminiais veiksmažodžiams: jie žymi

stabilias situacijas, yra neribotos trukmės, ateliniai, neagentyviniai, nes „būsenos tęsimui paprastai nereikia jokių specialių subjekto pastangų ir energijos, jų subjektas esti pacientas arba eksperience-ris“ (Plungian, 2010, 105), pavyzdžiui, *gyventi, miegoti, mylėti, žinoti*; 2) *veiklos* predikatai (ang. *activities*) žymi dinamines situacijas, truncančias neribotą laiką, taigi yra ateliniai. Jie gali būti agentyviniai, pavyzdžiui, *juoktis, verkti, vaikščioti*, ir neagentyviniai, pavyzdžiui, *degti, šviesti*; 3) *proceso* predikatai (ang. *accomplishments*) žymi dinamines kryptingas situacijas, implikuojančias natūralią baigtį ar kulminaciją, laipsnišką būsenos kaitą. Jos gali būti agentyvinės, pavyzdžiui, *rašyti laišką, įtikinti*, arba neagentyvinės, pavyzdžiui, *balti, griūti, tirpti*; 4) *įvykio* predikatai (ang. *achievements*) suponuoja staigų perėjimą iš vienos būsenos į kitą: įvykio trukmė yra tokia maža, „kad įvykį galima tik konstatuoti *ex post*“ (Holvoet & Čižik, 2004, 148). Dėl to jie dar vadinami momentiniais, punktyviniais ar semelfaktyviniais, pavyzdžiui, *atsidurti, gauti, pamesti, pargriūti*.

Literatūra

Dowty, D. R. (1979). *Word meaning and Montague grammar*. Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company.

Holvoet, A., & Čižik, V. (2004). Inherentiniai semantiniai veiklo požymiai. In A. Holvoet, & L. Semėnienė (Eds.), *Gramatinių kategorijų tyrimai. Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 146–151.

Plungian, V. (2010). *Gramatinių kategorijų tipologija 1*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“.

Plungian, V. (2011). *Gramatinių kategorijų tipologija 2*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“.

Rothstein, S. (2004). *Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Wiley-Blackwell Publishing Ltd.

Smith, C. S. (1997). *The Parameter of Aspect* (2nd ed.). Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

Vendler, Z. (1967). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66(2), 143–160.

Verkuyl, H. (1993). *A Theory of Aspectuality. The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Падучева, Е. (1998). Систематизация понятий и терминов аспектологии. *Russian Linguistics*, 22, 35–58.

Падучева, Е. (2004). *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.

Падучева, Е. (2009). Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову-Вендлеру. *Вопросы языкознания*, 6, 3–20.

Татевосов, С. (2010). *Акциональность в лексике и грамматике*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва.

Татевосов, С. (2015). *Акциональность в лексике и грамматике. Глагол и структура события*. Москва: Языки славянских культур.

Nida PODERIENĖ, Aurelija TAMULIONIENĖ
(*Lietuvių kalbos institutas*)

MOKINIŲ KALBŲ VARTOJIMAS IR KALBINĖS NUOSTATOS LIETUVOS REGIONUOSE: NUO BENDRUMŲ IKI SKIRTUMŲ

Pastaruoju metu Lietuvoje išaugo mokslininkų ir visuomenės dėmesys mokinių kalbos tyrimams, svarstoma, kiek mokinių kalbą veikia kitos kalbos ir pan. Kalbėti apie mokinių kalbos vartojimą ir jų kalbines nuostatas šiuo metu ypač svarbu, nes tik nustačius, kurios kalbos labiausiai veikia mokinių vartojamą lietuvių kalbą, įvertinus sąsajas tarp lietuvių kalbos ir jos mokymo bei mokymosi, galima per ugdymo turinį veikti ir stiprinti mokinių vartojamos lietuvių kalbos galias.

Pranešime supažindinama su skirtingų regionų Lietuvos mokinių kalbos vartojimo, kalbos pasirinkimo kitų kalbų atžvilgiu, kalbos prestižo ir etninės tapatybės savivokos aspektais, remiantis atliktais mokinių kalbos vartojimo ir kalbinių nuostatų tyrimais. Parodoma, kiek gyvenamoji vietovė, jos kultūros specifika turi įtakos mokinių kalbos vartojimui, nuostatoms dėl kalbos ir mokinių etninei savivertei.

Duomenys pristatomi iš Druskininkų, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus savivaldybių pasirinktų mokyklų. Atrenkant savivaldybių mokyklas Vilniaus mokyklos pasirinktos, darant prielaidą, kad sostinės mokiniai patiria didžiausią kitų kalbų ir kultūrų poveikį ir jų kalbos vartojimo polinkiai ir kalbinės nuostatos turėtų skirtis lyginant su kitų regionų mokyklų mokiniais.

Mokinių kalbos vartojimo polinkiai ir nuostatos dėl lietuvių kalbos pranešime aptariami šiais aspektais: a) kalbos vartojimo ir dominavimo, b) kalbos mokėjimo, c) požiūrio į lietuvių kalbą, d) kalbos kūrybinių galių. Šie aspektai pasirinkti tiriant mokinių gimtosios kalbos gyvybingumą, remiantis mokslininkų išplėtotą H. Giles etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija, kurioje bendruomenės kalbinis

gyvybingumas išskiriamas kaip vienas svarbiausių jos etninio gyvybingumo rodiklių. Etnolingvistinis gyvybingumas yra bendruomenės gyvenimą charakterizuojanti ypatybė, kurią galima nustatyti iš trijų etninio gyvybingumo sričių – demografinio gyvybingumo, ekonominio gyvybingumo ir kalbinio gyvybingumo – pirmenybė teikiama kalbiniam gyvybingumui. Kalbų kaita vyksta tuomet, kai bendruomenė vis labiau ima vartoti tam tikrą kalbą kitos kalbos atžvilgiu.

Pranešime pristatomi svarbiausi duomenys dėl kalbos vartojimo, kalbos mokėjimo ir vartojimo motyvacijos, požiūrio į kalbą. Tai yra esminiai aspektai siekiant prognozuoti lietuvių, kaip etninės bendruomenės, etnolingvistinį gyvybingumą. Gauti duomenys atskleidžia bendrą tendenciją, kad kuo vyresni mokiniai, tuo labiau silpnėja jų lietuvių kalbos gyvybingumas pagal visus tirtus aspektus, tačiau išryškėja ir regioninių skirtumų, kurie rodo regiono kalbinės kultūrinės aplinkos įtaką mokinių kalbos vartojimo, dominavimo ir pasirinkimo polinkiams, požiūriui į lietuvių kalbą ir į jos kūrybines galias.

Vilija RAGAIŠIENĖ
(Lietuvių kalbos institutas)

RYTŲ AUKŠTAIČIŲ ANYKŠTĖNŲ AKCENTUACIJOS VARIANTIŠKUMAS IR RAIDA

Rytų aukštaičių akcentuacijos variantiškumas ir kaita nagrinėjama remiantis rašytiniais šaltiniais. Tiriamoji medžiaga surinkta iš 1920 m. Leipcige vokiečių kalbininko Franco Špechto išleisto veikalą *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski* pirmajame tome publikuotų anykštėnų tekstų, Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų XX a. 6–7 deš. parengtų šios patarmės šnektų kalbinių ypatybių aprašų ir XX a. pab.–XXI a. pr. publikuotų transkribuotų tekstų. Daugiau nei šimtmečiu besiskiriantys tarminiai šaltiniai apima tris laikotarpius ir teikia patikimų duomenų anykštėnų patarmės akcentuacijos sistemos – kirčio atitraukimo ir variantiškumo – analizei atlikti.

Gretinamoji XIX a. antrosios pusės A. Baranausko tekstų, XX a. 6–7 deš. šnektų tarminių ypatybių aprašų ir XX a. pab.–XXI a. pr. šaltinių analizė rodo kirčio atitraukimo rytų aukštaičių anykštėnų patarmėje formavimosi raidą ir atskleidžia tiriamuoju laikotarpiu vykstančius šio reiškinių kaitos procesus. Intensyvesnis sąlyginis kirčio atitraukimo dėsnis anykštėnų patarmėje pradėjo formotis palyginti vėlai ir formavosi netolygiai – šiaurinėje ploto dalyje išsialėję ne anksčiau kaip XX a. antrojoje pusėje, pietiniame areale jis iki šiol yra nereguliarus, vertintinas kaip besiformuojantis. Atliktas tyrimas pagrindžia dabartinę lietuvių tarmių kilmės teoriją, pagal kurią pokyčiai, tarp jų ir kirčio atitraukimas, ėjo iš šiaurės pietų kryptimi. Anykštėnų patarmės duomenys remia prielaidas, kad inovacinė kirčio atitraukimo banga XIX a. antrojoje pusėje slinko iš šiaurinės dalies, kurioje jo būta gana reguliaraus, rytinio pakraščio link.

Šaltinių medžiaga rodo, kad anykštėnų patarmėje labiausiai įvairuoja daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimas. Daugiausia rasta

dvejopai kirčiuojamų produktyviųjų kamienų žodžių ir jų formų, pvz.: *balà* (2/4), *kálmás* (3/1), *brólís* (1) / *broľýs* (3), *raudónas*, -à (3) / *raudónas*, -a (1), *bóba* (1), *su bóba* / *bobà* ir kt. Vardažodžius linkstama kirčiuoti pagal pastovaus (pirmosios ir (ar) antrosios) ir kilnojamojo (trečiosios ir (ar) ketvirtosios) kirčiavimo paradigmas. Nagrinėjamų žodžių akcentuacijos variantiškumo pokyčius lemia tarpusavyje susijusių veiksnių kompleksas: 1) dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentinio ir semantinio modelio nykimas; 2) to paties kamieno žodžių ir darybos tipo vedinių akcentuacijos analogija; 3) kamienų tarpusavio sąveika ir raida (ypač produktyviųjų kamienų poveikis neproduktyviųjų kamienų linksniavimo ir kirčiavimo sistemai); 4) morfonologinį akcentinės paradigmos išlyginimą (koloninį kirtį) sustiprinęs kirčio atitraukimas.

Alma RAGAUSKAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

ŠKOTŲ ASMENVARDŽIŲ UŽRAŠYMO TENDENCIJOS XVII–XVIII A. KĖDAINIŲ MIESTO ISTORIJOS ŠALTINIUOSE

XVII–XVIII a. Kėdainiai – tai vienas iš nedaugelio privačių Lietuvos miestų, priklausęs kunigaikščių Radvilų giminei ir turėjęs saugotas bei puoselėtas daugiakultūres tradicijas. XVII a. Kėdainiai buvo svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų ir lietuviškos raštijos centras, daugiarelinis bei daugiatautis miestas.

Antroponiminė medžiaga pranešimui daugiausia surinkta iš 24-ių 1623–1799 m. Kėdainių aktų knygu, 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios dokumentų rinkinio, Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1641–1649 m. krikšto ir 1641–1649 m. santuokos metrikų knygu, 1664–1717 m. Kėdainių sinodo sesijų protokolų, 1666 m. Kėdainių inventoriaus. Tai vieni svarbiausių kėdainiečių istorinės antroponimijos šaltinių (Ragauskaitė, 2008, 31–33; 2016, 40–42; 2017a, 111; 2017b, 53; 2018a, 173; 2018b, 101; 2018c, 53; 2021, 6–7). Iš šių senųjų rankraščių buvo atrinkta apie 250 škotiškos kilmės asmenų įvardijimų (skaičiuoti įvairūs asmenvardžių formų variantai).

Šio pranešimo tikslas – aptarti škotų bendruomenės veiklą XVII–XVIII a. Kėdainiuose, išsamiai išnagrinėti šios tautybės asmenų užrašymo tendencijas ir jų paveldimų antroponimų (pavardžių) fiksavimo svarbiausias ypatybes miesto istorijos dokumentuose.

Apie 1628–1629 m. į Kėdainius atsikėlę gyventi škotai jau turėjo pavardes, tačiau jų fiksavimas įvairavo. Tai lėmė istorijos dokumentų specifika ir kontekstas, vienodos ir visiems privalomos įvardijimo sistemos nebuvimas, to meto raštininkų kompetencija. Tačiau nustatyta, jog XVII–XVIII a. vyrauja užrašymai, aiškiai liudijantys kėdainiečių škotų paveldimų asmenvardžių (pavardžių) funkcionavimą Radvilų miesto rankraščiuose.

Literatūra

Ragauskaitė, A. (2008). Tendencies in the Evolution of Hereditary Surnames of Townspeople in Lithuania from Sixteenth to Eighteenth Centuries. *Zumamen / Surnames*, 3, 29–37.

Ragauskaitė, A. (2016). Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. *Acta Linguistica Lithuanica*, 75, 39–61.

Ragauskaitė, A. (2017a). Germaniškos kilmės kėdainiečių antroponimai XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. *Baltu filologija*, 26(2), 111–128.

Ragauskaitė, A. (2017b). Kėdainiečių (lietuvių, lenkų) pavardžių formavimosi tendencijos XVII–XVIII amžiuje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 77, 53–77.

Ragauskaitė, A. (2018a). The patterns of recording the names of German residents in Kėdainiai in the nineteenth century: Introductory remarks. *Acta Baltico-Slavica*, 42, 173–188.

Ragauskaitė, A. (2018b). XVII a. kėdainiečių asmenvardžių darybos tendencijos. *Baltu filologija*, 27(1), 101–118.

Ragauskaitė, A. (2018c). XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 78, 53–75.

Ragauskaitė, A. (2021). Naming System of Kėdainiai Women in Local Register Books of the 17–18th Centuries. *Onomástica desde América Latina*, 2(4), 4–31.

Renāte SILIŅA-PINĶE
(LU Latviešu valodas institūts)

VAI VAR RUNĀT PAR 17. GADSIMTA LATVIEŠU PERSONVĀRDU REĢIONĀLIEM VARIANTIEM VIDZEMĒ?¹

Mūsdienu globalizācijas laikmets ir skāris arī latviešu personvārdus, un to atšķirības reģionos ir novērojamas arvien mazāk. Vēl pagājušā gadsimta sākumā tās bija diezgan izteiktas, lai gan lielākoties neskāra pašus populārākos personvārdus. Daļa no atšķirībām noteikti jāsaista ar cilvēku dažādo konfesijālo piederību un ar tai raksturīgajām vārda došanas tradīcijām vai ar politiski vēsturisko ietekmi. Tāpēc, lietojot vārdus *Kazimīrs*, *Donāts* vai *Bronislava*, domājam par Latgali, bet vārdi *Žanis* vai *Ženija* vairāk saistās ar Kurzemi. Šie tomēr ir pieredzē balstīti intuitīvi secinājumi, jo sistemātisku pētījumu šajā jomā nav.

Referātā tiks analizēti 1638. gada zviedru arklu revīzijā pierakstīto vairāk nekā 12 000 latviešu zemnieku personvārdi. Tā kā revīziju veica desmit komisijas, ir iespējams salīdzināt katras komisijas darbības areālā pierakstītos personvārdus. Lai gan areāli ir dažāda izmēra un nav tieši saistāmi ar vēlāku laiku Vidzemes administratīvo dalījumu, tie tomēr ļauj veikt novērojumus tādās nosacītās kategorijās kā Ziemeļvidzeme (Igaunijas pierobeža), Austrumvidzeme (Krievijas, daļēji arī Inflantijas pierobeža), Dienvidvidzeme (Inflantijas un Kurzemes pierobeža), Rietumvidzeme (piejūra), kā arī centrālā Vidzeme un Pierīga.

Lai gan vēl nav veikta visu personvārdu analīze, apkopotais materiāls aptver vairāk nekā 10 600 personu vārdus, kas apvienoti

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

35 Vidzemē izplatītāko personvārdu grupās. Piemēram, salīdzinot Pierīgas (1. komisija), Ziemeļvidzemes (6. komisija) un Austrumvidzemes (8. komisija) 20 biežāk pierakstītos vārdus, atšķirības ir redzamas (sk. tabulu).

biežums	1. komisija	6. komisija	8. komisija
1	Ansis	Ansis	Pēteris
2	Jānis	Pēteris	Ansis
3	Andress	Toms	Jānis
4	Indriķis	Jānis	Andress
5	Pēteris	Matīss	Ivans
6	Jēkabs	Juris	Jēkabs
7	Miķelis	Indriķis	Toms
8	Jurgens	Jēkabs	Sīmanis
9	Matīss	Andress	Matīss
10	Ērmanis	Jāks	Miķelis
11	Mārtiņš	Jurgens	Indriķis
12	Toms	Tenīss	Jāks
13	Vilems	Mārtiņš	Lauris
14	Tenīss	Ērmanis	Reinis
15	Bērents	Miķelis	Ērmanis
16	Klāvs	Pāvels	Mārtiņš
17	Jespers	Vilems	Jurgens
18	Brencis	Klāvs	Pāvels
19	Sīmanis	Sīmanis	Johans
20	Pāvels	Jespers	Brencis

Apkopotais materiāls rāda vārdu *Bērents* kā Pierīgā izplatītu, vārdu *Juris* – Ziemeļvidzemē, savukārt Austrumvidzemes populārāko vārdu saraksts ir visatšķirīgākais. Četri vārdi – *Ivans*, *Lauris*, *Reinis*, *Johans* – pārējo komisiju areālos nav tik populāri.

Analizējot šādu vārdu izplatību visas Vidzemes kontekstā, daži secinājumi, kas saistāmi ar pierobežas ietekmi, ir prognozējami, tomēr

parādās arī negaidīti un ar citām metodēm neizsecināmi rezultāti. Piemēram, vārds *Bērents*, skatot to visu 10 komisiju datu kontekstā, tiešām īpaši izplatīts ir Pierīgā un centrālajā Vidzemē, tikpat kā nav sastopams Ziemeļvidzemē un vispār nav fiksēts Austrumvidzemē. Savukārt divas trešdaļas no visiem Vidzemes *Brenčiem* 1638. gadā ir dzīvojuši devītās komisijas darbības areālā – Kokneses, Bērzaunes un Cēsaines pilsnovadu muižās.

Referātā apskatīti vairāki reģionāli izplatīti personvārdi un mēģināts noskaidrot šādas izplatības cēloņus.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

(Vilniaus universitetas)

VARDŲ SU *-IJ-* PABAIGOS VARIANTAI IR JŲ KAITA XX–XXI A. LIETUVOS VARDYNE

Asmenvardžiai su baigmeniu *-ij-* turi savitų sudarymo ypatybių ir davimo polinkių, vardyne pasitaiko jų variantų (Sinkevičiūtė, 2021a). Ištyrus vardų su *-ij-* kamieno variantus nustatyta, kad XX–XXI a. vienas vardo variantas įsigalėjo kito atžvilgiu, variantiški vardai tapo retesni ar variantai liko periferiniais vardais (Sinkevičiūtė, 2021b). Vardų su *-ij-* pabaigos variantų įvairovė taip pat yra didelė. Vieni jų turi perdirtbtą baigmenį *-ij-*, plg. *Sofja, Sofia, Sofiia, Sofiya, Sofya* ir *Sofija, Ilias, Ilyas Ihyas* ir *Ilijas, Arsenij, Arseny* ir *Arsenij*, o kiti skiriasi prie *-ij-* (ne) pridėta lietuvių kalbos galūne, plg. *Vitalij* ir *Vitalijus, Elijus* ir *Elijas*. Daugelis jų atspindi onimų perteikimo ypatybes, kiti yra lietuvių kalbos galūnių variantai.

Vardų su *-ij-* pabaigos variantų dažnai atsirado dėl užrašomos į dokumentus jų formos, kuri gali priklausyti nuo gimimo vietos, (ne) nurodomos tautybės ar asmens skonio. Dalis vardų su *-ij-* pabaigos variantų funkcionuoja XX–XXI a. ir vieni jų atspindi įprastas asmenų registravimo ypatybes, kai dokumentuose pasirenkamos lietuvių ar slavų kalboms būdingos formos, plg. *Marja* ir *Marija, Genadij* ir *Genadijus*.

Vardyne fiksuoti lietuvių kalbos galūnėmis *-us* ir *-as* besiskiriantys vyrų vardai su *-ij-*, plg. *Savelijus* ir *Savelijas, Afanasijus* ir *Afanasijas*, iš kurių vardai su *-as* – periferiniai. Retų galūnės *-as* variantų šalia *-us* radosi per visą XX a., plg. *Nerijus* ir *Nerijas*, bet nuo XX a. pabaigos padaugėjo asmenvardžių su *-as*, atsiradusių šalia vardų su *-us*, plg. *Zacharijus* ir *Zacharijas*, ar paplitus naujiems vardams su *-us* ir *-as*, plg. *Matijus* ir *Matijas*.

Kitais moterų vardų variantais registruotos XX a. pirmoje pusėje ir viduryje užsienyje gimusios piliėtės, plg. *Silvia, Patricia* (Pietų

Amerika). Su *-ia* registravo ir lenkų tautybės, Lenkijoje gimusias mergaites, plg. *Lidia, Stefania*. Šių asmenvardžių XX a. yra mažiau nei vardų su *-ia*, kuriais registravo Lietuvoje (Aukštaitija), Rusijoje, Baltarusijoje gimusias mergaites, plg. *Anelia, Cilia, Liolia, Milia* (su šiais vardais konkuravo įprastos formos su *-ė*, plg. *Anelė, Cilė, Liolė, Milė*).

Situacija pasikeitė prasidėjus emigracijai XX a. pabaigoje: užsienyje gimusias mergaites ėmė registruoti vardais su *-ia* vietoj *-ija*, plg. *Mia* ir *Mija*, *Patricia* ir *Patricija*, *Vilia* ir *Vilija*. Šios formos plito Lietuvos vardyne, jomis toliau užrašant lenkes, vėliau – kitas Lietuvoje gimusias mergaites. Nuo XX a. pabaigos išplito vardų su *-ij-* pabaigos užrašymo variantai, plg. *Ameliia, Ameliya, Amelha, Amelhya, Sofiia, Sofya, Sofyja, Sofiyya, Elias, Ellias, Elyas, Elius*. Iš pradžių variantai fiksuoti užsienyje, o vėliau – ir Lietuvoje. Šis reiškinys Lietuvoje dar neišplito masiškai ir būdingesnis išėivijos vardynei.

Taigi vardų su *-ij-* pabaigos variantų, kitaip nei kamieno, daugėja nuo XX a. pabaigos, ir didelė dalis jų neteiktini bendrinei lietuvių kalbai. Daugelis jų yra vien dokumentuose funkcionuojantys vardų variantai ir neatspindi realios vartosenos lietuvių kalboje.

Literatūra

Sinkevičiūtė, D. (2021a). Skolintų vardų su baigmeniu *-ij-* kaita Lietuvos vardyne (kilmės aspektas). *Acta Linguistica Lithuanica*, 84, 232–253.

Sinkevičiūtė, D. (2021b). Skolintų vardų su baigmeniu *-ij-* kamieno variantai ir jų kaita XX–XXI a. Lietuvos vardyne. *Linguistica Lettica*, 29 (rengiama spaudai).

Anna STAFECKA

(LU Latviešu valodas institūts)

IESKATS LATVIEŠU VALODAS IZLOKŠŅU MORFOLOĢIJAS PĒTĪŠANAS VĒSTURĒ¹

Senākās ziņas par latviešu valodas teritoriālajām morfoloģiskajām atšķirībām atrodamas 17. gadsimta avotos.

Latvijā pirmais visus trīs dialektus 1761. gada (jauns izdevums 1783. gadā) gramatikā „Lettische Grammatik” aprakstījis Gothards Frīdrihs Stenders.

Sistemātiska dialektu pētniecība sākas 19. gadsimta otrajā pusē, kad iznāk vācu mācītāja Augusta Bīlenšteina gramatika „Die lettische Sprache ..” (1863), kurā arī minēti visi latviešu valodas dialekti. A. Bīlenšteins norāda uz dialektu fonētiskajām un morfoloģiskajām atšķirībām un iezīmē samērā precīzas dialektu robežas.

Ar A. Bīlenšteina vārdu saistāmas arī pirmās latviešu valodas ģeolingvistiskās kartes. 1892. gadā publicēta A. Bīlenšteina izstrādātā ģeolingvistiskā karte, kas ietilpst viņa darba „Die Grenzen des lettischen Volksstammes ..” pielikumā un ir pirmā latviešu valodas ģeolingvistiskā karte, kurā ar izoglosām atspoguļota galvenokārt fonētisko un morfoloģisko parādību izplatība.

1885. gadā Getingenē publicēts vācu valodnieka Adalberta Becenbergera darbs „Lettische Dialekt-Studien”, kurā apkopoti autora pierakstītie teksti 38 dažādās Latvijas vietās Zemgalē, Latgalē, Vidzemē un Kurzemē, kā arī dots neliels dialektālo parādību apraksts.

20. gadsimts latviešu dialektoloģijā raksturīgs ar izlokšņu materiālu intensīvu vākšanu, kas aizsākta 19. gadsimta beigās.

20. un 30. gados pēc samērā vienotas sistēmas ir tapuši daudzi izlokšņu apraksti, kuros aplūkoti fonētikas un morfoloģijas jautājumi.

---

1 Tēzes izstrādātas projektā „Jauna pieeja latviešu valodas ģeolingvistiskajos pētījumos: atvērtie dati” (Nr. lzp-2018/1-0213).

Tie publicēti „Filologu biedrības rakstos” (1921–1940)), krājumā „Ceļi” (1931–1939), „Filoloģijas materiāli” (1933) u. c.

Lai izstrādātu ģeolingvistiskās kartes, materiālus nepieciešams savākt pēc vienotas programmas no iespējami daudzām vietām. Programma izlokšņu aprakstiem, ko izstrādājusi Velta Rūķe, publicēta 1940. gadā. Tā faktiski ir pamats latviešu valodas dialektu atlanta izveidei. Katram dialektam ir paredzēti jautājumi, uz kuriem sniegtās atbildes parādītu tikai attiecīgajam dialektam raksturīgās īpatnības. Visvairāk uzmanības veltīts fonētikai un morfoloģijai.

1939. gadā V. Rūķe „Filologu biedrības rakstu” 19. sējumā publicē pētījumu „Latgales izlokšņu grupējums”. Tajā ievietotas trīs ģeolingvistiskās kartes, no kurām otrā karte veltīta morfoloģiskajām atšķirībām Latgales izloksnēs.

1940. gadā „Filologu biedrības rakstu” 20. sējumā publicēts V. Rūķes raksts „Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals”, kurā aplūkotas fonētiskās un morfoloģiskās atšķirības Kurzemes tāmnieku jeb lībiskajā apgabalā un Rietumvidzemē. Rakstam pievienotas trīs ģeolingvistiskās kartes.

20. gadsimta 30. gados Jānis Endzelīns izvirza latviešu valodas izoglosu atlanta ideju. Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentu biedrība „Ramave” izstrādā izoglosu atlanta projektu, kas diemžēl netiek realizēts. Priekšdarbi pie atlanta izveides sākas tikai 1940. gadā, kad tas tiek iekļauts Latviešu valodas krātuves darba plānā.

Garš un sarežģīts ir bijis latviešu valodas izlokšņu morfoloģijas pētīšanas darbs no pirmās ģeolingvistiskās kartes līdz mūsdienām, kad 2021. gadā publicēts „Latviešu valodas dialektu atlanta” morfoloģijas daļas 1. sējums un noslēguma posmā ir morfoloģijas daļas 2. sējuma sagatavošana.

Edmunds TRUMPA

(LU Latviešu valodas institūts)

PIEZĪMES PAR DAŽIEM SENO BALTU VALODU FONĒTISKAJĪEM REFLEKSIEM LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU IZLOKSNĒS¹

Var izteikt pieņēmumu, ka ikviens no kādreizējām baltu valodām latviešu un lietuviešu izloksnēs ir atstājusi pēdas, kas varētu būt pamats iespējamai lingvistiskajai rekonstrukcijai. Īpatnības, kuru izplatība aptuveni atbilst vēsturisko cilšu zemju robežām, ļauj nosacīti dēvēt atsevišķas dialektu apakšgrupas šo cilšu vārdos, piemēram, latviešu dialektoloģijā tiek izšķirtas vidus dialekta kursiskās, zemgaliskās izloksnes, augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes.

Cik lingvistiski ir pamatota šāda nosaukumu došana, īpaši ievērojot to, ka līdzīgiem kuršu, zemgaļu un sēļu valodas refleksiem jābūt arī lietuviešu valodas dialektos? Atbilde nav vienkārša, pirmkārt, dialektālo pazīmju nevienādas dzīvotspējas dēļ (vienā robežas pusē tā ir izplatīta, otrā – sporādiska vai atrodama tikai perifērijā), otrkārt, nevienādu pētniecības tradīciju dēļ (jautājumi par noteiktām atbilstēm var nebūt iekļauti izpētes programmās).

Referāta mērķis – aplūkojot atsevišķas dialektālās fonētiskās parādības Latvijas un Lietuvas pierobežā, pilnveidot priekšstatu par iespējamiem seno kuršu, zemgaļu un sēļu lingvistiskajiem areāliem.

Ar kuršu valodu, iespējams, ir saistīta īsā *u* paplašināšana (*u* > *o*), kas raksturīga arī ziemeļzemeiņu apakšdialektam, kura ziemeļaustrumu pusē tā ir pozicionāli nosacīta. Latvijas pusē *o* relikti 20. gs. bija palikuši vien atsevišķos vārdos lībiskajā dialektā un kuršu salās Vidzemē. Pieļaujams, ka vēlāka *o* izzušana kursiskajās izloksnēs saistīta

¹ Tēzes izstrādātas valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ar pozicionālo vispārināšanu – īsajā zilbē ieviesušies šaurāki *u* tipa patskaņi, garajā var parādīties arī platākie varianti. Kurzeme ir tā zona, kur tautosillabiskajā savienojumā ar *r* jebkurā pozīcijā (neatkarīgi no zilbes intonācijas) īsais patskanis 1. komponentā var būt pagarināts (tas ir vēl viens kuršu valodas relikts, raksturīgs arī žemaišiem). Tieši šeit izplatītajos [*ur, ir >*] *ir, ūr > ier, uor* var saskatīt kuršu valodā paplašinātos *u* (arī *i*) refleksus (līdzīgu *ier, uor* rašanās iemesls Latgalē ir cits – plašas fonoloģiskās sistēmas pārbīdes). Vēl viena kuršu valodai raksturīgā īpatnība – locīšanas paradigmās ar **ij, di* nebija izveidojušās *t : š, d : ž* mijas (atblāzmas atrodamas vietvārdos). Dialektu kartēs redzamais t. s. „piejūras žemaišu” areāls, kur arī nav *t : š, d : dž* miju – gandrīz precīzs senās kuršu teritorijas turpinājums dienvidos.

Zemgaliskās izloknes no kursiskajām (arī austrumos esošajām sēliskajām) atšķiras ar to, ka te visbiežāk ir sastopamas zilbes ar tautosillabisko *r, l*, kurām ir īss 1. komponents, noteiktos apstākļos tas pat tiek saīsināts (tas šo areālu tuvina Lietuvas aukštaišu izloksnēm, kur zilbēs ar cirkumfleksu 1. komponents vienmēr ir īss). Šī parādība saistīta ar patskaņu iespraudumiem aiz *r, l* jeb anaptiksi, kas tiek uzskatīta par senajiem zemgaļiem raksturīgu pazīmi. Salīdzinot Zemgales vēsturiskās kartes ar dialektu kartēm, noskaidrojas, ka Latvijā anaptikse raksturīga tikai Zemgales rietumu daļai, arī salām Kurzemē (bet ne austrumu apvidum ap Tērveti, Bausku). Lietuvas pusē anaptiksi 20. gs. 70. gados atklāja novadpētnieki un drīz to ar statistiskajām metodēm pētīja A. Girdenis un G. Kačuškiene. Jāievēro, ka viņu darbā tika izmantoti ieraksti no Pasvales novada, kas ir tieši uz dienvidiem no Bauskas – tātad šis apstāklis ievieš lielāku skaidrību: anaptikse kā zemgaļu valodas relikts stiepās garā joslā līdz pašai viņu zemes austrumu malai.

Referātā tiks aplūkotas arī dažas iespējamās seno sēļu (arī latgaļu) valodai raksturīgās īpatnības – *a* sašaurināšana (*a > o*), kā arī platā *e* tipa skaņu paplašināšana (*e, ē > a, ā*), kam ir turpinājums arī Lietuvas aukštaišu izloksnēs. Secināts, ka svarīgas visa sēliskā apvidus pazīmes – divu tipu zilbes intonācija, pozicionālie patskaņu pagarinājumi (tas šo apvidu šķir no latgaliskā apvidus), vairāk ziemeļiem raksturīgi dažādi vokālisma pārskaņu veidi.

Nijolė TUOMIENĖ
(*Lietuvių kalbos institutas*)

AKTYVI KODŲ KAITA – PIETRYTINIŲ LIETUVOS PARIBIO IR UŽRIBIO AREALŲ ŠNEKOS YPATYBĖ

Tyrimo objektas – pietrytinio Lietuvos paribio arealai ir jau išnykusios ar dar gyvybingos lietuviškos salos Baltarusijoje. Tiriama plotai, kuriuose iki XX a. antrosios pusės kalbėta pietų aukštaičių partarmės šnektomis. Geolingvistiniu požiūriu šių dviejų paribio regionų istorinis, kalbinis ir sociokultūrinis kontekstai praityje buvę panašūs. Gana vientiso regiono plotų raida išsiskyrė po 1990 m. po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo.

XX a. vykę valstybiniai konfliktai dėl Pietryčių Lietuvos kontrolės ir dažnai prasiveržiantis smurtas šiame regione gyvenančių žmonių atžvilgiu išmokė žmones prisitaikyti prie vis naujų aplinkybių. Viena iš jų – vietinių gyventojų dvikalbystė ir daugiakalbystė.

XXI a. tiriamajame plote galima sutikti žmonių, kalbančių trimis, o kartais ir keturiomis kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų ir baltarusių. Daugiakalbį Pietryčių Lietuvos paribio ir užribio regioną formavo iš esmės istorinis ir sociokultūrinis kontekstas, o ne gyventojų migracija.

Pranešime aptariamas natūralaus gyvojo kalbėjimo ypatumas dvikalbėje ir daugiakalbėje aplinkoje – aktyvi kodų kaita. Vietiniai gyventojai pabrėžia gebėjimą bendrauti skirtingomis kalbomis su skirtingos etninės priklausomybės gyventojais. Pokalbių metu informantai kūrybingai inkorporuoja posakius, citatas skirtingomis vietos kalbomis. Kalbos pasirinkimas gali priklausyti nuo numanomos pašnekovo gimtosios kalbos arba kalba pasirenkama inertiškai.

Tyrimai parodė, kad vienoje frazėje paprastai pavartojami dviejų, rečiau – trijų ar net keturių, kalbų elementai: lietuvių ir rusų, lenkų ir baltarusių. Vyresniosios kartos atstovai pokalbių metu pasirinktos kalbos laikosi daug tvirčiau. Vidurinės ir jaunesniosios kartos žmonių

kalbai būdingas daug intensyvesnis perėjimas prie tiriamam regionui būdingų slavų kalbų atmainų.

Kodų kaitą čia labiausiai skatina tretieji asmenys iš kitos kalbinės aplinkos. Į juos atsižvelgiama net ir tuomet, kai jie pasyviai dalyvauja oficialiame ar šeimos aplinkos pokalbyje. Prie kitos kalbos gali pereiti:

- a) vienas pašnekovas, jeigu jaučia, kad pokalbio dalyviai jo gali nesuprasti; kai sąmoningai stengiasi prisitaikyti prie kitam pašnekovui (kitiems pašnekovams) priimtinesnės kalbos;
- b) du ar daugiau pašnekovų, jeigu norima pasikalbėti taip, kad kiti nesuprastų; perėjimą gali išprovokuoti ir pokalbio aplinka.

Kodų kaita vyksta keičiantis pokalbių temoms, pvz.: apie praeitį vyresnieji dažniausiai pasakojo lietuviškai, o apie dabartį paprastai kalbama viena iš būdingų slavų kalbų.

Kalbos reiškiniai čia tiesiogiai priklauso nuo pokalbio konteksto. Diskurse vartojamų kodų lingvistinis apibūdinimas:

- a) vieno kodo didžiausia atkarpa – keli sakiniai, tačiau kodas gali būti keičiamas ir viduryje sakinio;
- b) kaip tarpinė vartojama rusų, rečiau – lenkų kalba;
- c) esant kodų kaitai aktyvėja kalbų sąveikos reiškiniai.

Jolanta VASKELIENĖ

(Vilniaus universiteto Šiaulių akademija)

LESIKOS SU ŠAKNIMI RAGAN- VARIJAVIMAS

Lietuvių kalboje gausu įvairių rūšių variantų. Siauriausiai suprantami variantai yra to paties leksikos vieneto atmainos, o plačiausiai suprantami variantai (kalbos vienetai, atliekantys tą pačią funkciją) apima tiek siauriausiai suprantamus variantus, tiek sinonimus – tokią pat arba panašią reikšmę turinčius leksikos vienetus (daugiau žr. Miliūnaitė, 2009). Lietuvių kalboje, kurioje išplėtota žodžių daryba, gausu darybinių variantų (DV) ir darybinių sinonimų (DS). (Primintina, kad DS yra bendrašakniai su skirtingais darybos formantais sudaryti dariniai, turintys panašią arba tapačią leksinę ir darybinę reikšmę, pvz.: *prapuolimas* – *prapultis*, *išgaisėlis*, *-ė* – *išgaisša*, o DV yra su tuo pačiu darybos formantu sudaryti bendrašakniai tokią pat (labai panašią) reikšmę turintys dariniai, besiskiriantys šalutinėmis darybos priemonėmis, pvz.: *pamiškė* / *pamiškys*, *sagė* / *segė*, *saulėlydis* / *saulėleidis*, daugiau žr. Vaskelienė, 2013). Variantai ir sinonimai neretai turi ne tik įvairių semantinių, junglumo, stilistinių, vartosenos skirtumų, bet ir skiriasi pagal paplitimą. Tyrimui pasirinkta varijuojanti šaknį *ragan-* turinti leksika: DS, DV, frazeologizmai ir palyginimai, į kurių sudėtį įeina daiktavardis *ragana*. (Medžiaga rinkta iš DŽ₈, BLKŽ, LKŽe, FŽ, PŽ, naudotasi *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) duomenimis.) Pranešime remiamasi iš žodynuose esančių šaknį *ragan-* turinčių darinių sudarytų 12 DS ir (ar) DV eilių, į kurias įeina 35 bendrašakniai dariniai, taip pat 4 variantiškų frazeologizmų (14 atmainų) ir 4 variantiškų palyginimų (9 atmainos) analizės rezultatais.

Tyrimas atskleidė, kad 8-ių DS (DV) eilių visi LKŽe rasti bendrašakniai dariniai į DŽ₈, BLKŽ neįtraukti, užfiksuoti tik tam tikrose vietose. Pvz., iš DS eilės *raganaitė* – *raganyčia* – *raganiukė* – *raganiūkštė* – *raganiūtė* – *raganuitė* ('raganos duktė') LKŽe prie *raganyčia* pateikta po pavyzdį iš Joniškio ir Ignalinos rajonų, o prie

raganuitė tik vienas pavyzdys iš Jonišchio rajono. Iš šios DS eilės DLKT rasta pavyzdžių tik su dariniais *raganiukė* (67) ir *raganaitė* (19).

Pagal LKŽe DS laikytini būdvardžiai *raganiškas*, *-a* ('būdingas, priklausantis raganai; kerintis, užburiantis') – *raganinis*, *-ė* ('raganoms būdingas, priklausantis; susijęs su raganomis'). Į DŽ₈ ir BLKŽ neištrauktas būdvardis *raganiškas*, *-a*, kaip rodo DLKT medžiaga, dabartinėje kalboje plačiai vartojamas (DLKT rasti 102 jo vartosenos pavyzdžiai), o jo sinonimas *raganinis*, *-ė* retas: LKŽe pateiktas 1 pavyzdys iš raštų, DLKT jo vartosenos pavyzdžių nerasta. Manoma, kad būdvardis *raganiškas*, *-a* galėtų būti įtrauktas į DŽ₈ ir (ar) į BLKŽ.

Vartoseną skiriasi artimos semantikos DS *raganius*, *-ė* ('piktas burtininkas, kerėtojas') – *raganynas* ('raganius'). DLKT nerasta pavyzdžių su DŽ₈, BLKŽ nefiksuotu daiktavardžiu *raganynas*, o LKŽe pateikta po vieną šio darinio vartosenos pavyzdį iš Marijampolės ir Vilkaviškio. Jo sinonimas *raganius* vartojamas plačiai ir dažnai. Be to, DLKT pavyzdžių analizė atskleidė, kad dabartinėje kalboje vartojama ne tik DŽ₈ ir BLKŽ pateikta vyr. g. forma *raganius*, bet ir mot. g. forma *raganė*; manoma, kad DŽ₈ ir BŽ turėtų būti pateiktos abi, t. y. *raganius*, *-ė* (daiktavardis *raganė* DŽ₈ ir BLKŽ pateikiamas tik kaip augalas).

4-ių DS (DV) eilių kuris nors vienas narys paplitęs dabartinėje kalboje (ir įtrauktas į DŽ₈, BLKŽ, vartojamasi įvairiuose Lietuvos regionuose), o kiti LKŽe fiksuoti dariniai dabartinėje kalboje nevartojami, žinomi tik tam tikruose regionuose (ar užfiksuoti tam tikruose raštuose), pvz., dabartinėje kalboje (ir visuose regionuose) paplitęs abstraktas *raganystė*, augalo pavadinimas *raganė*, veiksmožodis *ragananti*, o į LKŽe įtraukti jų sinonimai ar variantai (*raganysta*, *raganybė* 2, *raganiava*; *raganžiedė*; *raganianti*, *raganoti*, *raganuoti*) nepaplitę, žinomi tik tam tikrose vietose ar užfiksuoti raštuose.

LKŽe fiksuoto, bet į DŽ₈ ir BLKŽ neištraukto vedinio *raganuitis* („raganos vaikas“) DS laikytinas DLKT rastas į žodynus neištrauktas daiktavardis *raganiukas* (18-os tekstinės rastų pavyzdžių analizė rodo, kad jis vartojamas tokia pat – „raganos vaikas“ – reikšme). Be to, LKŽe nurodyta tik Skuodo rajone užfiksuoto vedinio *raganuitis* reikšmė, o jo vartosenos pavyzdžių nėra, taigi darytina išvada, kad tai tik tam regionui žinomas žodis.

Paprastai labiau paplitęs yra ir kuris nors vienas iš varijuojančių frazeologizmų bei palyginimų (pvz., iš atmainų *raganos šluota*

(„ragangrybio pažeistos suaugusios medžio šakos“ FŽ 558) / *raganų šluota* / *raganos šluotos* / *raganų šluotos* / *raganos šluotelė* / *raganų šluotelė* LKŽe – *raganės šluota* („ragangrybio pažeistos suaugusios medžio šakos“ FŽ 558) įvairiuose regionuose vartojamas frazeologizmas *raganos šluota*, o su kitais pateikta vos po vieną kitą pavyzdį iš tam tikrų regionų (*raganės šluota* užfiksuotas Pakruojo rajone, *raganos šluotelė* Šiaulių rajone, *raganų šluotos* Kazlų Rūdoje). Palyginimo variantai *kaip ragana ragaiši* / *kaip ragana ragaišių* (PŽ 370) žinomi Zarasų rajone – pirmasis Dusetose, antrasis Antalieptėje.

Pranešime aptariamos visos varijuojančių leksikos vienetų eilės.

Literatūra ir šaltiniai

BLKŽ – Liutkevičienė, D. (vyr. red.). *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras. Prieiga <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>; žiūrėta 2021-11-12.

DŽ₈ – Keinys, S. (vyr. red.). (2021). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (8-as pataisytas ir papildytas leidimas, elektroninis variantas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

FŽ – Paulauskas, J. (vyr. red.). (2001). *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKŽe – Naktinienė, G. (vyr. red.). (2005/2018). *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga <https://ekalba.lt/lietuvių-kalbos-zodynas/>.

Miliūnaitė, R. (2009). *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

PŽ – Vosyltė, K. (2014). *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaskelienė, J. (2013). Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*, 15(1), 206–214.

Daira VĒVERE

(LU Latviešu valodas institūts)

ATTĪSTĪBAS TENDENCES DZIĻO TĀMNIĒKU IZLOKŠŅU MORFOLOĢISKAJĀ SISTĒMĀ¹

Nav šaubu, ka mūsdienās vairāku intralingvistisku un ekstralingvistisku faktoru ietekmē izlokšnes mainās visā to sistēmā, sevišķi fonētikā un gramatikā. Dziļajās tāmniēku izlokšnēs pēdējā laikā arvien biežāk saklausāmas svārstības formu lietojumā, tādējādi veicinot sistemātiskas izlokšņu pārmaiņas. Turklāt pārmaiņām ir pakļauta visa morfoloģiskā sistēma: gan vārdarināšana, gan substantīvu deklinācija un verbu konjugācija, gan citu vārdšķiru lietojums.

Dziļajās tāmniēku izlokšnēs joprojām ir izplatītas galvenās lībiskajam dialektam raksturīgās morfoloģiskās iezīmes – gramatisko dzimšu nešķiršana un 3. personas verbu formu vispārīnāšana, tomēr tām ir tendence mazināties. Mūsdienās nivelēšanās ir konstatēta vairākās gramatiskajās kategorijās.

Pētāmo izlokšņu morfoloģiskajā sistēmā sastopama arī fonētikas ietekme, piemēram, *o*-celma dsk. substantīvu instrumentāļa formas var beigties gan ar *-im*, gan *-em* resp. *-em*, gan *-am*: *a zīrgaiņ*, *a zīrgeiņ*, *a zīrgaiņ* ‘ar zirgiem’. Līdzīgi procesi sastopami arī citos locījumos, piemēram, datīvā: *pa kalpeiņ* ‘par kalpiem’, *pa cilvēkaim* ‘par cilvēkiem’, *pa darbaim* ‘pa darbiem’, *us cirķiim* ‘uz cirķiem’, *pie radiim* ‘pie radiem’, *večiim cilvēkiim* ‘veciem cilvēkiem’, *tēveim* ‘tēviem’. Tas pats fiksēts arī citu celmu substantīvu formu lietojumā.

Citu nomenu paradigmā arī vērojami līdzīgi procesi. Mūsdienās visbiežāk svārstās datīva formu lietojums. Piemēram, pronomens *viņi* tāmniēku izlokšnēs var tikt locīts šādi: *viņiim*, *viņiim*, *viņeiim*, *viņaiim*, *viņiem* ‘viņiem’. Adjektīvu paradigma saskan ar atbilstošo celmu

¹ Tēzes izstrādātas projektā „LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” (Nr. 8.2.2.0/20/I/006).

substantīvu paradigmu, kur arī sastopamas svārstības un paralēlu formu lietojums, piemēram, dsk. lokatīvā: *labes laīkes* // *labes laīķes* // *labas laīkas* // *labuōs laīkuōs* ‘labos laikos’, kas rāda tuvināšanos literārajai valodai.

Būtiskas pārmaiņas skārušas arī verbu formas. Dziļajām tāmnieku izlokšnēm ir raksturīgi 2. konj. verbi, kam celms beidzas ar *-e-* gan vienkāršajā tagadnē, gan pagātnē, piemēram, vsk. 1. personā tiek lietotas tādas formas kā *duōme* ‘domāju’, *mēļē* ‘meloju’, *keve* ‘kavēju’, līdz ar ko ir grūti atšķirt ne tikvien verbu celmus, bet arī skaitli, personu un laiku. Šī īpatnība mūsdienās strauji sarūk – arvien biežāk tiek lietotas formas, kas tuvinājušās nedziļajām tāmnieku izlokšnēm, piemēram, *duōma*, *mēluōi*, *kevei*, īsinot piedēkļu patskaņus, bet saglabājot vispārinātās verbu formas, tomēr mūsdienās vērojams, ka vsk. 1. personā arvien biežāk tiek lietotas tādas literārajai valodai pietuvinātas formas kā *duōmaj*, *mēluōi*, *kevei*, paglābjot visam lībiskajam dialektam raksturīgo gala zilbju īso patskaņu zudumu.

Apkopojot pēdējā laika attīstības tendences dziļajās tāmnieku izlokšnēs un novērojot gramatisko formu paradigmatisko nivelēšanos, secināms, ka to morfoloģiskā sistēma arvien straujāk mainās un pakāpeniski līdzinās kopvalodā lietotajai, tomēr tas ir vērtējams kā dabisks, nenovēršams valodas attīstības process.

Simona VYNIAUTAITĖ

(Lietuvių kalbos institutas)

REGRESYVINĖ BALSŲ ASIMILIACIJA PLUNGIŠKIŲ POŽIŪRIU

Šiaurės žemaičių patarmės – kretingiškius ir telšiškius – sieja nemažai tarminių fonetikos ypatybių, tačiau pagrindiniu diferenciniu šių patarmių požymiu nuo XX a. antrosios pusės laikoma regresyvinė negalūninių trumpųjų balsių *i, u* asimiliacija, kuri nebūdinga kretingiškiams (Girdenis & Zinkevičius, 1966, 139–147). Taigi ši ypatybė nepriskirta ir Plungės apylinkėms, priklausančioms kretingiškių patarmės plotui.

Vis dėlto kintant tradicinėms patarmėms, išryškėjus ir toliau formuojantis žemaičių regiolektui (traukos centras – Telšiai), geolektams, kurių vienas lokalizuojamas Plungės apylinkėse, regresyvinės balsių asimiliacijos realizacija yra kur kas nenuoseklesnė, ne tokia aiški tampa šio požymio nomenklatūrinė vertė. Būtent skiriamųjų ir būdingųjų tarminių požymių eliminavimas turi didelės įtakos tradicinių (pa)tarminių, šnektų diferenciacijos mažėjimui (Mikulėnienė, 2019, 56–57).

Regresyvinės balsių asimiliacijos realizacija Plungės gyventojų vartojamuose tarminiuose variantuose analizuota, bet pačių plungiškių požiūris į šį tarminį požymį nebuvo tirtas (Vyniautaitė, 2020, 1–19; 2021, 103–119). Pranešime siekiama atskleisti, kiek regresyvinę balsių asimiliaciją stipria tarminė ir etnokultūrinė savimone pasižymintys plungiškiai suvokia kaip pagrindinį šiaurės žemaičių patarmės diferencijuojantį požymį. Remiamasi 2019 m. Plungės apylinkėse surinktais garso įrašais.

Išanalizuoti duomenys rodo, kad regresyvinė balsių asimiliacija dažniausiai plungiškių nėra suvokiama kaip pagrindinis šiaurės žemaičių kretingiškių ir telšiškių patarmių atstovus skiriantis tarminis požymis. Kai kuriais atvejais ši ypatybė pastebima, tačiau jai

suteikiama nežymi diferencinė reikšmė. Svarbesniais, reikšmingesniais laikomi kiti fonetikos, morfologijos, leksikos skirtumai. Regresyvinė balsių asimiliacija taip pat siejama ir su bendrinės kalbos įtaka.

Literatūra

Girdenis, A., & Zinkevičius, Z. (1966). Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra*, 14, 139–147.

Mikulėnienė, D. (2019). Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus Philologicus*, 35(40), 51–62. Prieiga <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12716/11395>.

Vyniautaitė, S. (2020). Plungės geolektas regresyvinės balsių *i, u* asimiliacijos požiūriu. *Lietuvių kalba*, 14, 1–19. Prieiga <https://www.journals.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22465>.

Vyniautaitė, S. (2021). *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Anna VULĀNE

(LU Latviešu valodas institūts, Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte)

IESKATS ANTONA BREIDAKA DEVUMĀ AUGŠZEMNIEKU DIALEKTA UN LATGALIEŠU RAKSTU VALODAS IZPĒTĒ¹

Valodniekam Antonam Breidakam – vienam no ievērojamākajiem 20. gadsimta latviešu baltistiem – 2022. gada 24. februārī apritētu 90 gadi. Viņa zinātnisko interešu loks bija ļoti plašs: tautasdziesmu valoda un metrika, vēsturiskā fonētika un fonoloģija, baltu un slāvu valodu kontakti, latviešu valodas un Baltijas somu, kā arī Balkānu valodu paralēles, baltu valodu cilme, Latgales vietvārdu etimoloģijas un pareizrakstības jautājumi, latgaliešu rakstu valodas standartizācijas un statusa problēmas (Breidaks, 2006; Breidaks, 2007).

A. Breidaka darba gaitas sākas Aglonas vidusskolā, turpinās ZA Valodas un literatūras institūtā, vēlāk – Latviešu valodas institūtā. Profesors ir docējis vairākus studiju kursus Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā (tagad universitātē), Latvijas Universitātē un Rēzeknes Augstskolā.

Kopš studiju gadiem Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur tika izstrādāts nopietnu zinātnisko polemiku rosinājušais kursa darbs „Pildas izlokšne”, līdz mūža beigām profesora A. Breidaka zinātnisko pētījumu centrā ir bijušas augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes, to fonētika un leksika. 1970. gadā tika aizstāvēta filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija „Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari”, bet 1990. gadā – doktora disertācija „Latviešu valodas latgalisko izlokšņu fonētika: diahronija un sinhronija”.

Augšzemnieku dialekta izlokšņu un latviešu valodas vēstures pētījumu kontekstā nozīmīgs devums ir gan leksikas argumentēts

¹ Tēzes izstrādātas projektā „Jauna pieeja latviešu valodas ģeolingvistiskajos pētījumos: atvērtie dati” (Nr. lzp-2018/1-0213).

papildinājums ar seniem mantotiem vārdiem, kas pirms tam uzskatīti par aizguvumiem, gan izlokšņu savstarpējo aizguvumu teorētiskais pamatojums un latgalisko-sēlisko-kursisko izlokšņu-lietuviešu valodas leksisko areālo izoglosu raksturojums, to noteikšanas kritēriji, kā arī vietvārdu cilmes skaidrojums.

Novatorisks pētījums baltistikā ir doktora disertācija, kurā pirmo reizi tik plaši raksturota latgalisko izlokšņu vokālisma un konsonantisma vēsture, skatot to Austrumlatvijas valodas situācijas kontekstā.

Baltistiem nozīmīgs ir „Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu atlants” (1996), kā arī daudzajās Latvijas un ārzemju baltistu izdevumu publikācijās paustās atziņas.

20. gs. 90. gados profesors A. Breidaks sniedza lielu ieguldījumu latgaliešu pareizrakstības noteikumu izstrādē, vadot komisijas darbu un formulējot latgaliešu ortogrāfijas galvenos principus, kā arī argumentēti iesaistījās diskusijā par latgaliešu literārās (rakstu) valodas statusu.

Literatūra

Breidaks, A. (2006). *Darbu izlase* (1. daļa). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Breidaks, A. (2007). *Darbu izlase* (2. daļa). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.